

ความเสมอภาคในมุมมองของผู้ชี้นำทางสังคม
กรณีพระนักวิชาการทางพุทธศาสนาในสังคมไทย

อำนวยการ
อำนวยการ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

กิตติกรรมประกาศ

ตลอดระยะเวลาของกระบวนการศึกษานี้ ผู้ศึกษา มักเกิดข้อสงสัยในคุณค่าของงานเสมอ ๆ ความกังวลที่เกิด ทำให้พยายามค้นคว้าอย่างสูง และพยายามที่จะทำอย่างดีที่สุด ในสถานการณ์ที่ประสพอยู่ จนกระทั่งสำเร็จจุลวง แต่สำหรับผู้อ่านงานนี้แล้ว การตัดสินใจของงานนี้ คงเป็นสิทธิ์ของท่านโดยสมบูรณ์

ความสำเร็จของงานศึกษานี้ จะเป็นไปไม่ได้เลย หากขาดแรงกระตุ้น และการผลักดันจากหลาย ๆ ฝ่าย ผู้ศึกษาขอขอบคุณดังต่อไปนี้ ขอขอบคุณ ศ.ดร.นพ.ศุภสิทธิ์ พรพรรณโนทัย ผู้ริเริ่มประเด็นการวิจัย ขอขอบคุณ รศ.ดร.พัชรินทร์ สิริสุนทร ผู้ผลักดันให้เกิดแรงใจในการวิจัย ขอขอบคุณผู้จัดทำเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นสิ่งพิมพ์ และสื่อรูปแบบอื่น ๆ ทุก ๆ ท่าน รวมทั้งกราบขอบคุณกรณีศึกษา ผู้ที่ไม่เพียงทำหน้าที่สืบทอดเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นผู้ที่เป็นศาสนิกชน คารวศึกษาและให้ความเคารพ ในฐานะที่เป็นสงฆ์สาวกผู้ปฏิบัติดี (สุปะฏิปันโน) ขอขอบคุณมิตรสหายทุกท่าน ที่ไม่อาจเอ่ยนามได้หมด จากการให้กำลังใจ การแลกเปลี่ยนทัศนะ รวมถึงการรับฟังคำบ่นของผู้ศึกษาเสมอมา และท้ายที่สุด ขอขอบคุณสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ที่อนุมัติและสนับสนุนทุนวิจัย

ท้ายที่สุด ขอกราบขอบพระคุณ พระพรหมที่ผู้ศึกษายังสามารถสัมผัส จับต้องได้ อันเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย พรหมวิหาร 4 เสมอมา ทุกสิ่งทุกอย่างของผู้ศึกษาจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากขาดท่าน “เตี๋ย - แม่” พร้อมกันนั้น หลวงลุง ตุ่ม และครอบครัวอึ้งเวชวานิช ที่ต่างคอยช่วยประคับประคอง ให้โอกาส และชี้แนะแนวทางที่ดี ให้กับชีวิตตลอดมา คุณประโยชน์ใด ๆ จากงานนี้จึงขอมอบให้กับทุกท่านที่ได้กล่าวมา

อำนวยการ พิสูจน์สาร

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

จากรายงานผลการวิจัยเรื่อง “ความเสมอภาค ในมุมมองของผู้ชี้ทางสังคม : กรณีศึกษานักบวช (พระ) นักวิชาการทางพุทธศาสนาในสังคมไทย” พบว่า หลักคำสอน หลักปฏิบัติของพุทธศาสนา แม้จะเป็นหลักคำสอน และหลักปฏิบัติ เพื่อมุ่งเน้นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต อันได้แก่ “นิพพาน” ก็ตาม หากมีความเข้าใจในคำสอนและหลักปฏิบัติอย่างถ่องแท้แล้ว สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับแนวคิดเรื่อง ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาหนึ่ง ในวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้ หากได้มีการส่งเสริมให้เกิดการศึกษา และวิเคราะห์เชิงปรัชญาอย่างลึกซึ้ง

การนำแนวคิดทางศาสนาประยุกต์ใช้ โดยผ่านธรรมบรรยาย และเอกสารธรรมต่าง ๆ โดยพระในพุทธศาสนานั้น เป็นสิ่งที่ควรส่งเสริม และจัดให้มีการบรรยายและเผยแพร่ทางสื่อมวลชน ในจำนวนที่มากขึ้น และควรจัดให้มีอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข

บทคัดย่อ

การศึกษา “ความเสมอภาคในมุมมองของผู้ชี้นำทางสังคม : กรณีศึกษานักบวช (พระ) นักวิชาการทางพุทธศาสนาในสังคมไทย” นี้ จุดเน้นหลักคือ คำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาในสังคมไทย มีประเด็นเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันหรือไม่อย่างไร นอกจากนั้น นักบวช (พระ) ที่เปรียบเสมือนตัวแทนในการสวดทอด และอบรมสั่งสอนระบบคิดและวิธีปฏิบัติของพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีความเข้าใจ การปฏิบัติ และถ่ายทอดในเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันจากมุมมองของพุทธศาสนาหรือไม่อย่างไร

วิธีการศึกษาได้เน้นไปที่การวิเคราะห์ ศึกษาจากเนื้อหาของคัมภีร์สำคัญทางพุทธศาสนาในสังคมไทย คือพระไตรปิฎก และผลงานของนักปราชญ์ นักวิชาการอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา รวมถึงเน้นศึกษาในการศึกษา คือผลงานของ ท่านพุทธทาสภิกขุ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พระไพศาล วิสาโล, และภิกษุณีธัมมันทา

จากศึกษาพบว่า ทั้งหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์สำคัญ ๆ ของพุทธศาสนาในสังคมไทย เช่น พระไตรปิฎก และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาต่าง ๆ รวมถึงผลงานของกรณีศึกษา ไม่ปรากฏถึง การนำเสนอเรื่องความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมอย่างชัดเจน แต่มีคำสอน รวมถึงหลักปฏิบัติ ให้เข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของมนุษย์ที่ควรปฏิบัติ ทั้งต่อตนเอง บุคคลรอบข้าง และสังคมส่วนรวม ซึ่งจัดเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ในสังคม

โดยสิ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ ใช้กับหลักความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม คือ คำสอนที่เกี่ยวกับจุดหมายสูงสุดของชีวิต และแนวทางการดำเนินชีวิต เพื่อบรรลุจุดหมาย อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา, มรรค 8 แม้กระทั่ง หลักการปฏิบัติต่อบุคคลในสังคม ที่ว่าด้วยเรื่องของ ศีล, อคติ 4, พรหมวิหาร 4, สังคหวัตถุ 4, ทิศ 6 เป็นต้น

ABSTRAC

“Equity” in Social Leaders’ Perspectives: A Case Study of Buddhist Leaders in Thailand was studies. The purposes of this study were (1) to explore whether the Buddhist’s teachings and principals contained the points of equity or not, (2) to investigate the capability of monks in Thai society in teaching and demonstrating the points of equity in Buddhist perspectives.

The qualitative approach as case studies is employed. An interpretative approach was used in analyzing the Buddhist principals, as well as the Buddhist lectures of case studies.

From the study, it could be interpreted that principals in major Buddhist scriptures such as Tripitaka and other Buddhist documents did not obviously point out about equity. However, there were related teachings and principals explaining ways of life.

Researcher recommended that the principals could be applied to the concepts of equity such as the five commandment of the Buddha, agati (bias or deviant conduct), the sublime or grand - minded like a god, sangaha - vatthu, and the six directions.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทคัดย่อ	ค
บทที่ 1 : ที่มาของปัญหาและภาพรวมของงานวิจัย	1
บทที่ 2 : พุทธศาสนากับมุมมองของ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม	9
บทที่ 3 : ผลการศึกษากรณีศึกษา	39
บทที่ 4 : สรุปเชิงอภิปรายการศึกษา	47
บรรณานุกรม	55

บทที่ 1

ที่มาของปัญหาและภาพรวมของงานวิจัย

เกริ่นนำ

หากพิจารณาภาพรวมของวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในโลกปัจจุบัน กล่าวได้ว่า สังคมมนุษย์ได้เข้าสู่ยุค “โลกไร้พรมแดน” ที่เป็นการปรับเปลี่ยนสภาพของสังคมและวัฒนธรรม อันทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ดูเหมือนว่า มีความเหมือน ความสะดวกสบาย ความเท่าเทียม ความเสมอภาค จนแทบไม่มีปัญหาเรื่องของพรมแดนตามสภาพภูมิศาสตร์คอยกีดกัน

ประเด็นที่น่าสังเกตคือ ผลการปรับเปลี่ยนสู่ยุคโลกไร้พรมแดนนี้ เริ่มจากความพยายามของมนุษย์ที่ต้องการความสะดวกสบาย และเครื่องมือช่วยทุ่นแรงในการดำเนินชีวิต จนสามารถคิดค้นเครื่องมือ และอุปกรณ์ต่าง ๆ ขึ้นมา จนปัจจุบันที่กล่าวได้ว่า เครื่องมือเครื่องทุ่นแรงต่าง ๆ ได้ส่งผลให้เกิดการย่นย่อทั้ง ระยะทางและเวลา จนทำให้ความแตกต่าง และความห่างไกลทางภูมิศาสตร์ของแต่ละสังคม ได้ถูกลดทอนจนเสมือนเป็นสังคมเดียวกัน หรือที่เรียกว่า “โลกไร้พรมแดน” กันเช่นทุกวันนี้

วิถีความเป็นเอกภาพจากภาวะโลกไร้พรมแดน ทำให้หลาย ๆ สังคม โดยเฉพาะกลุ่มสังคมที่กำลังพัฒนา ได้มีการล้มล้างความคิด ความเชื่อเดิมของสังคม โดยพยายามปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ อันเป็นบรรทัดฐานเดิมของสังคม ให้เกิดการยอมรับและเชื่อมั่นเรื่องแนวคิด และกฎเกณฑ์ใหม่ ตามสังคมที่เชื่อว่ามีการพัฒนาและทันสมัย โดยเริ่มจากการปรับรูปแบบทางเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ค่านิยม และอื่น ๆ ตามแบบของสังคมที่เชื่อว่า มีการพัฒนาแล้วนั่นเอง

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ผลของการปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ และบรรทัดฐานของสังคม จากรูปแบบเดิมมาสู่รูปแบบใหม่ ส่วนหนึ่งได้ยังผลให้เกิด ความขัดแย้งระหว่างความคิด กับวิถีในการดำเนินชีวิตในสังคมมากขึ้น ซึ่งลักษณะที่กล่าวมานี้ เป็นปรากฏการณ์ทาง สังคมหนึ่งในสังคมไทยเช่นกัน อาทิเช่น แนวคิดและวิถีปฏิบัติของประชาชนทั่วไปด้านสิทธิ เสรีภาพ และมีความเป็นอิสระในการใช้ชีวิต ซึ่งไม่ก่อให้เกิดการล่วงละเมิดต่อผู้อื่น แต่การ ใช้สิทธิของการมีเสรีภาพ และความเป็นอิสระในบางครั้ง อาจส่งผลกระทบหรือก่อให้เกิด ความรำคาญกับผู้อื่นได้ ดังตัวอย่างที่ใกล้ตัวและประสบกันบ่อย ๆ เช่น การฟังเพลงตาม ความชอบของเรา ทั้งที่เราเปิดเพลงในบ้าน ในห้องของเรา เป็นอุปกรณ์เครื่องเสียงของเรา แต่เสียงเพลงที่ดังออกมานั้น อาจไปสร้างความรำคาญ และเป็นปัญหา หรืออุปสรรคต่อการ ดำเนินชีวิตของผู้อื่นได้ หรือแม้กระทั่งปัญหาทางสังคมที่สำคัญ ๆ เช่น กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับ ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ได้รับกลิ่นไม่พึงประสงค์จากการดำเนินธุรกิจของ ผู้ประกอบการ ฯลฯ เมื่อพิจารณาถึงลักษณะปัญหาเช่นนี้ กล่าวได้ว่า ผู้ประกอบการไม่มี ความผิด เพราะดำเนินธุรกิจที่ถูกต้องตามกฎหมายของสังคม และมีสิทธิในการดำเนิน กิจการนั้น ๆ ต่อไป และหากพิจารณาในกลุ่มชาวบ้าน การได้รับกลิ่นที่สืบเนื่องจากการ ดำเนินธุรกิจ อาจส่งผลกระทบต่อสุขภาพ วิธีการดำเนินชีวิตได้ การที่ชาวบ้านจะเรียกร้องให้ธุรกิจ หยุดดำเนินกิจการ กล่าวได้ว่าชาวบ้านไม่ผิดเช่นกัน

โดยส่วนใหญ่ของการตัดสิน สภาพปัญหาของตัวอย่างที่ได้กล่าวมานั้น สังคมจะ เน้นพิจารณาและตีความตามลักษณะของกฎหมาย ที่ได้เขียนหรือกล่าวถึงความสำคัญเรื่อง สิทธิและเสรีภาพ เป็นหลัก อันเป็นรูปแบบที่อ้างอิงจากแนวคิดการพัฒนาและภาวะโลกไร้ พรมแดนจากสังคมตะวันตก แม้ว่าในบางครั้ง สิทธิอันชอบธรรมตามกฎหมายเหล่านี้ จะ ส่งผลกระทบต่อสวัสดิภาพของประชาชนในสังคมก็ตาม จึงกล่าวได้ว่า วิธีการดำเนินชีวิตใน ปัจจุบัน การกล่าวอ้างถึงสิทธิ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม หาก พิจารณาจากกฎหมาย และบรรทัดฐานทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว นั้น บางครั้งอาจเกิด ช่องว่างและภาวะที่เป็นปัญหา ที่ไม่สามารถจัดการกับสภาพปัญหาที่แท้จริงของสังคมได้

ลักษณะเช่นนี้เองทำให้เห็นได้ว่า การปรับเปลี่ยนทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน ก่อให้เกิดความซับซ้อนในมิติของการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะในเรื่องของแนวคิดของการดำเนินชีวิตมากขึ้น และปัญหาของมิติในการดำเนินชีวิตปัจจุบันนี้ การพิจารณาเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ยิ่งเป็นปัญหาที่ต้องอาศัยความละเอียดอ่อน ความรอบคอบ นำองค์ประกอบทุกมิติมาประกอบการพิจารณา

จากการทบทวนประเด็นความเสมอภาค ความเท่าเทียมกัน ความเป็นธรรมในสังคม ไทยปัจจุบัน ได้ให้ความสำคัญกับมิติที่หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับมิติทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ก็ยังพบได้ว่า การศึกษาในมิติทางศาสนาในเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ยังมีปรากฏอยู่น้อยมาก

นอกจากนี้ ยังพบอยู่เสมอว่า บทสรุปในการกล่าวถึงสภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทย รวมไปถึงผลของการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย มักกล่าวว่า ผลที่คนไทยและสังคมไทย รักสงบ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อภัยด้วยดี เน้นการให้อภัย ไม่นิยมความรุนแรง ฯลฯ ล้วนมีพื้นฐานมาจากความเชื่อ และศรัทธาในพุทธศาสนา ที่นำเอาคำสอนและวิถีการปฏิบัติตนมาใช้ในการดำเนินชีวิต

ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้ เป็นความพยายามเบื้องต้นที่จะพิจารณาและทำความเข้าใจแนวคิดทางศาสนาพุทธ แล้วนำมาเชื่อมโยงถึงประเด็นเรื่องความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม กับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมไทย อาจกล่าวได้ว่า งานศึกษาชิ้นนี้ แม้ไม่ได้เป็นองค์ความรู้ หรือการสร้างแนวคิดและวิธีการใหม่ ๆ ขึ้นมาใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตก็ตาม แต่เป็นความพยายามที่จะค้นหา และเชื่อมโยงสิ่งที่มีอยู่ในสังคมปัจจุบัน อันจะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ คำอธิบาย และแนวทางที่สามารถนำมาปรับใช้กับสภาพของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนา อันถือว่าเป็นศาสนาประจำสังคมไทย มาเป็นกรอบหลักในการปรับใช้ น่าจะเกิดประโยชน์ไม่น้อยต่อสังคม

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ความพยายามเบื้องต้นที่จะพิจารณาและทำความเข้าใจ แนวคิดทางศาสนาพุทธ แล้วนำมาเชื่อมโยงถึงประเด็นเรื่องความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม กับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมไทย จากปรากฏการณ์ของสังคมที่เกิดขึ้น รวมถึงประเด็นการศึกษา การจัดการกับปัญหาความเสมอภาคในสังคม กล่าวได้ว่า ยังเป็นประเด็นที่สังคมต้องทำความเข้าใจให้ลึกซึ้ง และครอบคลุมในทุกมิติที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทุกส่วนของสังคมเกิดความเข้าใจ เท่าทัน และพร้อมที่จะประสานความร่วมมือ และจัดการ อันที่จะเป็นการยุติ หรือลดระดับของปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แนวคิดในการศึกษาวิจัยถึงประเด็นความเสมอภาคที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เน้นด้านปัญหาเชิงโครงสร้างและนโยบายทางด้านการกระจายอำนาจและเรื่องของสิทธิ รวมถึงความพยายามในเรื่องความรู้ของประชาชนทั่วไป แต่ในการศึกษานี้จุดเน้นหลักคือ คำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาในสังคมไทย มีประเด็นเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันหรือไม่ อย่างไร นอกจากนั้น นักบวช (พระ) ที่เปรียบเสมือนตัวแทนในการสืบทอดและอบรมสั่งสอนระบบคิดและวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีความเข้าใจ การปฏิบัติ และถ่ายทอดในเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันจากมุมมองของพุทธศาสนาหรือไม่ อย่างไร

คำถามหลักในการศึกษา

จากจุดเน้นของการศึกษาข้างต้น นำมาสู่คำถามหลักในการหาคำตอบคือ

1. คำสอนและหลักปฏิบัติในพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีประเด็นเกี่ยวกับความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม หรือไม่ อย่างไร

2. ผู้ชี้นำทางศาสนาพุทธเข้าใจ มีความเข้าใจ และมีพฤติกรรมในการแสดงออก ด้านความเสมอภาค และความเป็นธรรม จากหลักคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนา อย่างไร
3. สาเหตุหรือปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมด้านความเสมอภาค ของผู้ชี้นำทางพุทธศาสนา และมีผลต่อการชี้นำทางศาสนากับสังคมอย่างไร

ขอบเขตและวิธีการศึกษา

จากวัตถุประสงค์เบื้องต้นของผู้ศึกษา ที่พยายามพิจารณาและทำความเข้าใจ แนวคิดทางศาสนาพุทธ แล้วนำมาเชื่อมโยงกับประเด็นเรื่อง ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม กับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมไทย วิธีการศึกษาจึงได้เน้นไปที่ การศึกษาวิเคราะห์ ศึกษาจากเนื้อหาของคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ ทางพุทธศาสนาในสังคมไทย อันได้แก่ พระไตรปิฎก และผลงานของ นักปราชญ์ นักวิชาการท่านต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่อง กับพระพุทธศาสนา และคัมภีร์ทางพุทธศาสนา อันเป็นพื้นฐานความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับ พุทธศาสนาในสังคมไทย เพื่อการตอบคำถามการวิจัยที่ว่า คำสอนและหลักปฏิบัติในพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีประเด็นเกี่ยวกับ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม หรือไม่ อย่างไร

เนื่องจากผู้ศึกษาไม่มีความรู้ทางภาษาบาลี คัมภีร์ที่สำคัญทางศาสนา เช่น พระไตรปิฎก หรือเอกสารที่สำคัญ ๆ มักถูกบันทึกในภาษาบาลี การศึกษาจึงใช้เอกสาร ทุติยภูมิ ที่ได้มีการแปลเป็นภาษาไทยเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งอาจส่งผลให้ข้อมูลและประเด็นที่สำคัญ ๆ ขาดหายไปได้

จากนั้นจึงเป็นทำการเลือกศึกษาเฉพาะกรณี เพื่อตอบคำถามการวิจัยข้อต่อ ๆ มา โดยการเลือกกรณีผู้ชี้นำทางศาสนาพุทธนี้ เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง ที่ประกอบด้วย เงื่อนไขดังนี้

- เป็นนักบวช (พระ) ที่สามารถจัดเป็นนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนาที่สำคัญ ๆ ในสังคมไทย
- เป็นนักบวช (พระ) ที่มีผลงานทางด้านพุทธศาสนา เผยแพร่ออกมาสู่สังคม ไม่ว่าจะเป็นการบรรยายทางวิชาการ การแสดงพระธรรมเทศนา เอกสารวิชาการ และตำราต่าง ๆ ที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ
- ผลงานต่าง ๆ ทางด้านพุทธศาสนาที่ผลิตออกมานั้น เป็นผลงานที่สังคมไทย ให้ความสนใจและยอมรับถึงผลงานนั้น ๆ รวมทั้งยังส่งผลต่อแนวคิด และวิถีการปฏิบัติของประชาชน
- เป็นนักบวช (พระ) ที่สังคมไทย ให้ความสนใจและยอมรับถึงวิถีปฏิบัติตน รวมทั้งยังส่งผลต่อแนวคิด และวิถีการปฏิบัติของประชาชน

จากเงื่อนไขดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงเลือกกรณีศึกษา คือ กรณีศึกษาท่านพุทธทาสภิกขุ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พระไพศาล วิสาโล, และภิกษุณีธัมมวันทนา โดยเน้นในการวิเคราะห์ ตีความผลงานต่าง ๆ ของกรณีศึกษาเป็นหลัก

นิยามศัพท์ของการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ คำว่า “ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม” ผู้ศึกษา ใช้ในความหมายที่ใกล้เคียงกัน หรือเหมือนใน โดยหมายถึง สภาพที่บุคคลมีอารมณ์ ความรู้สึก ในการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่นในสังคม แล้วปรากฏว่า มีความแตกต่าง หรือเกิดความเหลื่อมล้ำ ทั้งสภาพที่ปรากฏจริง และอารมณ์ ความรู้สึกที่ต่อยกว่า

โครงสร้างและเนื้อหาของรายงานการศึกษา

รายงานผลการศึกษานี้ นอกจากบทที่ 1 นี้แล้ว ยังประกอบอีก 3 บท ดังนี้

บทที่ 2 พุทธศาสนา กับมุมมองของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความ
เป็นธรรม ที่เป็นการนำเสนอเนื้อหาที่จะเป็นการปูพื้นฐานให้เกิดความเข้าใจ การนำเสนอ
และคำสอนของพุทธศาสนา มาใช้ในการวิเคราะห์ และตีความของงานนี้

บทที่ 3 เป็นผลการศึกษา วิเคราะห์ และตีความ จากผู้ชี้ทางศาสนาพุทธ ซึ่ง
เลือกศึกษาท่านที่มีผลงานทางด้านวิชาการของพุทธศาสนา ในสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่ง
ประกอบไปด้วย ความเสมอภาคจากงานและมุมมองของท่านพุทธทาสภิกขุ, พระพรหม
คุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พระไพศาล วิสาโล, และภิกษุณีธัมมวันทา

ท้ายที่สุดคือ การอภิปรายเชิงสรุปประเด็นของการศึกษา และนำเสนอแนวคิด
ต่อไปในสังคมปัจจุบัน

บทที่ 2

พุทธศาสนากับมุมมองของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม

โดยทั่วไปนั้น หากทำการศึกษาถึงเรื่องราวของศาสนา โดยเฉพาะในส่วนของเอกสารที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น คัมภีร์ ตำรา หรือบันทึกต่าง ๆ นั้น พบว่า เนื้อหาสาระมักเป็นการกล่าวถึงหลักธรรม คำสอน และแนวทางในการดำเนินชีวิตต่อผู้ที่นับถือศาสนาเป็นหลัก แต่อาจมีส่วนแตกต่างกันไปในคำอธิบาย และตัวอย่างประกอบ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้พยายามที่จะศึกษาเพื่อวิเคราะห์ และตีความ จากคำอธิบาย และตัวอย่างประกอบดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ศึกษาพยายามเชื่อมโยงไปสู่ ประเด็นความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ดังนั้น ในบทนี้ จึงเป็นการสรุปประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา รวมไปถึงการอภิปรายเบื้องต้น ที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในบทต่อไป

วิธีการศึกษาศาสนา

หากเราทบทวนถึงวิธีการดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างถ้วนถี่ ย่อมจะพบว่า มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างไม้อาจแยกจากกันได้ แต่ในขณะเดียวกันนั้น หากมีคำถามที่ว่า “ศาสนา คือ อะไร?” คงหาคำตอบที่สั้น กระชับ ได้ใจความครอบคลุมทุกประการ ค่อนข้างยาก ยิ่งไปกว่านั้น นักวิชาการ นักปราชญ์ และผู้รู้ ต่างได้นิยามความหมายของศาสนา ไปตามแต่มุมมองหรือหลักการของตน ซึ่งผู้ศึกษาขอสรุปอย่างง่าย ๆ ดังนี้ว่า

“ศาสนา เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตมนุษย์ ที่เปรียบเสมือนคู่มือในการดำเนินชีวิต อันประกอบไปด้วย ระบบความเชื่อ ระบบคำสอน และระบบปฏิบัติ อันจะทำให้มนุษย์รู้สึกปลอดภัย สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวได้ รวมทั้งยังทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบ และสันติ”

ด้วยความเข้าใจของบุคคลในสังคมทั่วไป การศึกษาประเด็นของศาสนา มักมีความเข้าใจกันทั่วไปว่า เป็นการศึกษาถึงหลักคำสอน และหลักปฏิบัติของศาสนา มีสิ่งใดที่ควร

กระทำ และสิ่งใดไม่ควรกระทำ จากนั้นก็พยายามปฏิบัติตามที่ตนศรัทธา มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ที่จะคิดถึงรูปแบบของการศึกษา อันเป็นระบบระเบียบเชิงวิชาการ ที่ว่าด้วยจุดกำเนิด วิวัฒนาการ คำสอน องค์ประกอบของศาสนา บทบาทและความสำคัญของศาสนา ต่อชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่เป็นผลพวงมาจากพัฒนาการทางด้านแสวงหาความรู้ หรือศาสตร์ทางตะวันตกนั่นเอง

ดังนั้น รูปแบบหรือศาสตร์ที่ทำความเข้าใจศาสนา จึงสามารถปรากฏออกมาในหลายรูปแบบ ดังที่ เดือน คำดี (2545 : 4 - 6) ได้สรุปถึงวิธีการได้ศึกษาความรู้เกี่ยวกับศาสนาไว้เป็นทฤษฎี ดังนี้

1. การศึกษาศาสนาเชิงปรัชญา (Philosophical Approach) อันเป็นการศึกษาที่เริ่มจาก การตั้งปัญหาเพื่อให้ได้คำตอบเชิงเหตุผล ด้วยการวิเคราะห์ วิจารณ์ การประเมินผล การตีความ และการเปรียบเทียบ เป็นต้น เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบที่แสดงถึงภาพรวม ความสอดคล้องทางเหตุผลหรือความเชื่อถือของคำสอนในศาสนา นั้น ๆ

2. การศึกษาศาสนาเชิงมานุษยวิทยา (Anthropological Approach) เป็นการศึกษาที่เน้นถึงการทำหน้าที่ของศาสนาต่อสังคม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างคุณค่า แบบฉบับของพฤติกรรม และพยายามมองว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดความกลมกลืน และคอยควบคุมทางสังคม ด้วยวิถีทางแห่งพิธีกรรมและจริยธรรมในแต่ละสังคมอย่างไร

3. การศึกษาศาสนาเชิงจิตวิทยา (Psychological Approach) ที่พยายามวิเคราะห์ว่า การแสดงออกของพฤติกรรม ส่วนหนึ่งมนุษย์ก็ใช้ศาสนาเป็นเครื่องปลอบประโลมใจในยามทุกข์ยาก

4. การศึกษาศาสนาเชิงสังคมวิทยา (Sociological Approach) เป็นความพยายามที่จะศึกษาศาสนา ในฐานะที่เป็นองค์กรหรือสถาบันทางสังคม ที่คอยผลักดันให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมอย่างไร

5. การศึกษาศาสนาเชิงปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Approach) เป็นวิธีการศึกษาโดยมองว่า ศาสนาเป็นปรากฏการณ์ทางจิตในประสบการณ์ของมนุษย์ และไม่แยกมนุษย์ออกจากอัตตวิสัย

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบข้างต้น กับวัตถุประสงค์เบื้องต้นของการศึกษานี้ ที่พยายามพิจารณาและทำความเข้าใจ แนวคิดทางศาสนาพุทธ แล้วนำมาเชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม กับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมไทย กล่าวได้ว่า การศึกษานี้ เป็นการศึกษาผสมระหว่าง การศึกษาศาสนาเชิงปรัชญาและมานุษยวิทยา นั่นคือ เริ่มต้นจากการตีความคำสอน และหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา จากนั้นจึงนำไปเชื่อมโยงในประเด็นของ บทบาทและหน้าที่ของคำสอน และหลักปฏิบัติต่อผู้คนในสังคมไทย

โดยการศึกษาเน้นมุ่งเน้นพิจารณาและทำความเข้าใจ ถึงหลักคำสอนและวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนาในสังคมไทย ดังนั้น เอกสารหลักของการศึกษาจึงควรเป็น พระไตรปิฎก ซึ่งสาเหตุหลักในอ้างอิงและต้องทำการศึกษา พระไตรปิฎก เนื่องจาก หลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เริ่มประกาศและเผยแผ่ศาสนา รวมไปถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องของสาวกทั้งหลาย ประกอบด้วย ภิกษุ ภิกษุณี และผู้เกี่ยวข้อง พุทธศาสนิกชน ได้ถูกรวบรวมเป็นหมวดหมู่ ที่เรียกว่า “พระไตรปิฎก” นั่นเอง โดยกล่าวกันว่า พระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ในสังคมไทย มี 45 เล่ม แบ่งออกเป็นหมวด ๆ คือ

1. วินัยปิฎก (เล่ม 1 - 8) เป็นหมวดที่ว่าด้วยศีลของภิกษุและภิกษุณี จำแนกออกได้อีก 3 หมวดหลัก ๆ ดังนี้

1.1 วิภังค์ คือ ส่วนที่ว่าด้วยสิกขาบทในพระปาติโมกข์ (ศีล) ของภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์

1.2 ชนธกะ คือ ส่วนที่ว่าด้วยสังฆกรรม พิธีกรรม ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ วัตรปฏิบัติและมารยาท เพื่อความงามของพระสงฆ์

1.3 ปริวาร คือ สรุปความหรือคู่มือพระวินัยปิฎกทั้งหมด อธิบายในรูปคำถามคำตอบ เพื่อความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในประเด็นต่าง ๆ

2. สุตตันปิฎก (เล่ม 9 - 33) เรียกว่า “พระสุตตร” ซึ่งเป็นธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า บ้าง พระสาวกบ้าง ซึ่งจำแนกเป็น 5 หมวด (เรียกว่า นิกาย)

- 2.1 ที่นิกาย คือ ประมวลพระสูตรขนาดยาว
- 2.2 มัชฌิมนิกาย คือ ประมวลพระสูตรขนาดปานกลาง
- 2.3 สังยุตตนิกาย คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ หรือธรรมเนียมเดียวกันไว้
- 2.4 อังคุตตรนิกาย คือ ประมวลธรรมที่จัดลำดับจากจำนวนน้อยไปหามาก
- 2.5 ขุททกนิกาย คือ ประมวลธรรมและเรื่องราวต่าง ๆ ที่ไม่อาจจัดเข้าพวกใน 4 หมวดข้างต้นได้

3. อภิธรรมปิฎก (เล่ม 34 - 45) เป็นการอธิบายหลักธรรม จำแนกศัพท์ต่าง ๆ ประกอบไปด้วย 7 คัมภีร์ ได้แก่

- 3.1 สังคณี ว่าด้วยการรวมกลุ่มธรรม
- 3.2 วิภังค์ ว่าด้วยการแยกธรรมออกเป็นข้อ ๆ
- 3.3 ธาตุกถา ว่าด้วยธาตุ
- 3.4 บุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติการแยกบุคคลตามคุณธรรมที่มี เช่น โสดาบัน
- 3.5 กถาวัตถุ เป็นการอธิบายทัศนะที่ขัดแย้งกันของนิกายต่าง ๆ ของศาสนาในยุคแรก
- 3.6 ยมก ว่าด้วยธรรมเป็นคู่ ๆ เช่น กุศลกับอกุศล อธิบายโดยการถามตอบ
- 3.7 ปฏฐาน อธิบายปัจจัยหรือเงื่อนไขทางธรรม

ดังที่ได้กล่าวไปในบทนำว่า พระไตรปิฎก มักถูกบันทึกในภาษาบาลี และประกอบกับผู้ศึกษาเองไม่มีพื้นความรู้ทางภาษาบาลี การศึกษาจึงใช้เอกสารทุติยภูมิ ที่ได้มีการแปลเป็นภาษาไทยเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งผู้ศึกษา พยายามที่จะหลีกเลี่ยงการใช้คำศัพท์ที่เป็นภาษาบาลี เพราะมีความยากต่อการเข้าใจ หรืออาจเข้าใจผิดพลาดได้ ซึ่งลักษณะเช่นนี้อาจส่งผลให้ข้อมูลและประเด็นที่สำคัญ ๆ ขาดหายไป

ลักษณะสำคัญของพุทธศาสนา

เดือน คำดี (2545 : 134) ได้กล่าวไว้ว่า “ศาสนาพุทธ จัดเป็นหนึ่งในศาสนาสากล หรือศาสนาโลก ที่ได้แสดงบทบาทและหน้าที่ ต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมต่าง ๆ และเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม และอารยธรรมของโลกปัจจุบัน”

ประกอบกับเป็นที่ทราบกันดีว่า ศาสนาประจำชาติไทยคือ ศาสนาพุทธ ชาวไทย ส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน เอกลักษณะหรือลักษณะเด่นของวัฒนธรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นโลกทัศน์ ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติของคนในสังคมไทย ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการนับถือ พุทธศาสนา ประเด็นที่น่าสังเกตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างคนไทยกับพุทธศาสนาก็คือ ผู้คนในสังคมไทยส่วนใหญ่ มักตอบคำถามที่ว่า “พุทธศาสนา คือ อะไร?” ไม่ได้ หรือไม่ สามารถที่จะอธิบายถึงลักษณะที่สำคัญ หรือหัวใจของพุทธศาสนาไม่ได้ และคำตอบที่ได้รับ ส่วนใหญ่มักจะเป็น

“ศาสนาพุทธ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” หรือ

“ศาสนาพุทธ สอนให้คน (มนุษย์) ทำความดี ละเว้นความชั่ว” เป็นต้น

หากเปลี่ยนคำถามใหม่ว่า ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ ควรมีวิธีการปฏิบัติตนอย่างไร จะได้คำตอบที่แสดงถึงวิธีการปฏิบัติตนมากมาย อาทิเช่น

“ต้องทำความดี ละเว้นความชั่ว”

“หมั่นทำบุญ ทำทาน ถือศีล”

“ต้องอยู่ในศีล ในธรรม”

“ควรสวดมนต์ ไหว้พระ และทำสมาธิ” ฯลฯ และอีกหลากหลายวิธีการ

นอกจากนี้แล้ว เมื่อได้ลองทำการสำรวจถึงเอกสารที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในสังคม จากร้านหนังสือทั่วไป พบว่า มักเป็นเอกสารที่อธิบายเกี่ยวกับหลักปฏิบัติตนตามกรอบคิด ของศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการทำบุญ การไหว้พระ การถือศีล การทำสมาธิ ฯลฯ เป็น

ส่วนใหญ่ มีเพียงส่วนน้อยที่จะเป็นการอธิบายเรื่องราวหรือหัวใจของศาสนาพุทธ อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจพื้นฐานต่อการนับถือศาสนาพุทธ

จากลักษณะที่กล่าวมานี้ ผู้ศึกษามีความเห็นว่า หากจะทำการศึกษาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ควรที่จะเข้าใจถึงที่มา นิยามความหมาย และหัวใจหรือแก่นของพุทธศาสนา เป็นพื้นฐาน ซึ่งเมื่อพิจารณาจากการศึกษาของนักสังคมวิทยา และนักศาสนศาสตร์ สามารถสรุปตรงกันได้ว่า

“ศาสนาพุทธ เป็นระบบความเชื่อ และคำสอนระบบหนึ่ง ที่เสนอให้บุคคลกระทำบางอย่าง และงดเว้นการกระทำบางอย่าง เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด ที่ถือว่าประเสริฐที่สุดสำหรับมนุษย์”

เมื่อจัดแบ่งประเภท สามารถจำแนกได้เป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม กล่าวคือเป็นศาสนาที่มีหลักการและหลักคำสอน ที่ไม่มีเทพเจ้าเป็นจุดศูนย์กลาง แต่หลักคำสอนเน้นตามความเป็นจริงเชิงวิทยาศาสตร์ มีเหตุ มีผล พิสูจน์ได้ โดยอาศัยความก้าวหน้าด้านสติปัญญาของมนุษย์ หรือผ่านการพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบก่อนแล้วจึงเชื่อ โดยลักษณะเช่นนี้ได้ปรากฏในคำสอนของพุทธศาสนา อันได้แก่ หลักศรัทธาตามแนวกาลามสูตร อันหมายถึง การไม่ตัดสินใจหรือลงความเห็นแน่นอนเด็ดขาดลงไป เพราะเหตุประกอบต่อไปนี้

- อย่ายึดถือโดยการฟัง (เรียน) ตามกันมา
- อย่ายึดถือโดยการถือสืบ ๆ กันมา (ปรัมปรา)
- อย่ายึดถือโดยโดยการเล่าลือ
- อย่ายึดถือโดยการอ้างตำรา
- อย่ายึดถือโดยตรรก
- อย่ายึดถือโดยการอนุมาน
- อย่ายึดถือโดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- อย่ายึดถือเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน

- อย่ายึดถือเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อถือ
- อย่ายึดถือเพราะนับถือว่า ท่านนี้เป็นครูของเรา

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องของการคิดแบบโยนิโสมนสิการ โดยท่านพระธรรมปิฎก (2546 : 621) ได้อธิบายไว้ว่า โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระบบระเบียบ ซึ่งเป็นการพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามทีละสิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นให้ถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะ และตามสภาพความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหา อุปาทานของตนเข้าจับ

ลักษณะที่กล่าวมานี้ จึงทำให้นักคิด นักปราชญ์ ต่างพากันยกย่องศาสนาพุทธว่าเป็น วิทยาศาสตร์ทางจิตวิญญาณ หรือเน้นตามความเป็นจริงเชิงวิทยาศาสตร์นั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้น เอกสารการบันทึก และข้อมูลทางประวัติศาสตร์รูปแบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลของนักศาสนศึกษา มักกล่าวไว้ว่า ไม่ว่าศาสนาใดก็ตาม ประวัติศาสตร์จะบ่งชี้หรือบอกเราว่า มันเกิดมาในขณะที่มีมนุษย์กำลังระส่ำระสาย เบียดเบียน แดกแยกกัน อย่างรุนแรงทั้งสิ้น และสิ่งเหล่านี้เอง ได้ผลักดันให้บรมศาสดาคิดค้นหาทางขึ้นแก้ไข (สมัคร บุรวาต, 2544 : 6) คำสอนในศาสนาจึงมักเป็นการสะท้อนภาพของมนุษย์เท่าที่เป็นอยู่อย่างลึกซึ้ง และเป็นการให้ความหมายและคุณค่ากับชีวิตมนุษย์ และในส่วนของพุทธศาสนา เราสามารถสรุปถึงที่มาสำคัญ ดังนี้

- ศาสนาพุทธ ได้อุบัติขึ้นท่ามกลางนานาลัทธิศาสนา ที่กำลังแข่งขันและขัดแย้งกันอย่างรุนแรง ในการแสวงหาจุดหมายสูงสุดของชีวิต โดยมีคำสอนว่า “มนุษย์กำลังมีปัญหาคือ ความทุกข์ วิธีการแก้ปัญหาคือความทุกข์ของชีวิตนั้น ไม่ใช่อำนาจของเทพเจ้า แต่คือ อริยสัจ 4” (เดียน คำดี, 2545 : 135)
- พุทธศาสนา เป็นลัทธิที่เกิดขึ้นมาเพื่อ ปฏิรูปการปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์อันถูกแบ่งเป็นวรรณะต่าง ๆ (สมัคร บุรวาต, 2544 : 58)

- พุทธศาสนา ได้เกิดขึ้นจากวิธีการปฏิบัติจริงขององค์ศาสดา (พระพุทเจ้า) ที่พยายามศึกษา ค้นคว้า แล้วปฏิบัติจนพบแนวทางแก้ปัญหาของชีวิต จากนั้นจึงทำการเผยแพร่ต่อสาธารณชน โดยวิธีการอหิงสา กล่าวคือ ไม่ได้จัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรใหม่ เพื่อขัดแย้ง ต่อต้านและโจมตีกลุ่มอื่น ๆ หากใครสงสัย ก็จะอธิบายและให้ลองนำไปปฏิบัติด้วยตนเอง

ประกอบกับความเข้าใจถึงหน้าที่ของศาสนาที่ว่า ทุก ๆ ศาสนา ทำหน้าที่ในการสอนมนุษย์ให้ประพฤติดี ปฏิบัติดี เพื่อไม่ให้เกิดการเบียดเบียน มีความสามัคคี สังคมมีความสงบสุข ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ดังนั้น การทำความเข้าใจพุทธศาสนา คงไม่เป็นแค่เพียงการศึกษา ทำความเข้าใจด้วยความศรัทธา เลื่อมใสเฉย ๆ ไม่ได้ แต่ต้องศึกษาในเชิงปรัชญา ที่นำเอาหลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง และหลักปฏิบัติ มาวิเคราะห์ ตีความ รวมถึงลองปฏิบัติด้วยตนเอง ที่ไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิด ความเข้าใจในหลักศาสนา แต่ยังผลไปถึง การประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันด้วย

นักปราชญ์และผู้รู้ส่วนใหญ่ ที่ศึกษาพุทธศาสนา มักกล่าวว่า หลักคำสอนและหลักปฏิบัติของศาสนาพุทธ มีลักษณะเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยเริ่มจากการอธิบายความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ ที่เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงด้านการเกิด แก่ เจ็บ และตายในที่สุด รวมไปถึงปัญหาต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต เมื่อมีความเข้าใจหลักการเปลี่ยนแปลงนี้แล้ว จึงอธิบายถึงรูปแบบความประพฤติ หรือหลักปฏิบัติ อันได้แก่ ไตรสิกขา ที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ตามลำดับ เมื่อรวมกระบวนการทั้งหมดของการอธิบายและวิธีการปฏิบัติแล้วจะสรุปได้เป็น หลักอริยสัจ 4 กล่าวคือ เป็นแนวทางไปสู่ความหลุดพ้น ที่พุทธศาสนิกชนใช้คำว่า “นิพพาน” อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด

เดือน คำดี (2545 : 136) ได้กล่าวถึงอริยสัจ 4 ไว้อย่างน่าสนใจว่า อริยสัจ 4 เป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา และมีความสำคัญที่สุด คือ เป็นเสมือนศูนย์กลางแห่งคำสอนทั้งหมด และการปฏิบัติที่ถือว่า เป็นข้อพิสูจน์พุทธธรรมทุกลำดับ มีจุดประสงค์เพื่อบรรลุอริยสัจ 4

เมื่อเป็นเช่นที่กล่าวมา พุทธศาสนาในฐานะแนวทางการดำเนินชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ และเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นด้วยความพากเพียรพยายามของมนุษย์โดยตรง และเพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ เดือน คำดี (2545 : 157) ยังได้สรุปถึงลักษณะพิเศษแห่งพุทธศาสนา ดังนี้

1. พุทธศาสนา คือปฏิบัตินิยม (วิชาจรณสัมบันโน) ถือว่า การบรรลุสัจธรรมขึ้นอยู่กับปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แสดงให้เห็นความรู้คู่คุณธรรม ทั้งนี้เพราะเป็นศาสนาแห่งการศึกษา เน้นว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐได้ด้วยการฝึกอบรม การบรรลุธรรม เป็นเรื่องของการปฏิบัติโดยตรง

2. พุทธศาสนา คือเหตุผลนิยม (อิทัปปัจจยตา) เพราะสอนหลักปัจจุสมุปบาท “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไปด้วย” และสอนกฎแห่งกรรม ไตรลักษณ์ และอริยสัจ 4 เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุผลในศาสนา

3. พุทธศาสนา คือระบอบธรรมาธิปไตย เพราะไม่คัดค้านหรือโต้แย้งกับลัทธิใด แต่การตัดสินใจว่า ระบบใด คำสอนใด ลัทธิใด หรือทฤษฎีใดผิดถูกอย่างไหน ได้ทรงแสดงหลักธรรมเพื่อเป็นเกณฑ์ไว้ เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” กล่าวคือ การกระทำใดไม่ว่าจะเป็นส่วนแห่งปัจเจกชน หรือสังคม ถ้าหากประกอบด้วยหลักธรรมาธิปไตยแล้ว การกระทำนั้นก็จะเป็นอันถูกต้อง

4. พุทธศาสนา คือระบบพรหมจรรย์ เพราะแสดงหลักปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” กล่าวคือ มรรคมีองค์ 8 เป็นทางดำเนินชีวิต พร้อมด้วยหลักอแปปมาทธรรม คือ ความไม่ประมาท

5. พุทธศาสนา คือ สันตินิยม เพราะสอนไม่ให้เบียดเบียนกัน ด้วยหลักแห่งศีล อาทิเช่น เบญจศีล เบญจธรรม สอนเพื่อให้เกิดสันติภาพแก่โลกและชีวิต อย่างไม่จำกัดชาติ ฐานะ รวมทั้งสรรพสัตว์ก็ไม่ยกเว้น

6. พุทธศาสนา เป็นอเทวนิยม เพราะมีหลักการและหลักคำสอน ที่ไม่มีเทพเจ้า เป็นจุดศูนย์กลาง และสอนไม่ให้รอคอยวาทสนา อาศัยอำนาจภายในออกมาช่วยเหลือ แต่สอนให้พึ่งตนเอง ตามกฎแห่งกรรม กฎแห่งไตรลักษณ์ ว่าสรรพสิ่งย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย

7. พุทธศาสนา เป็นมนุษยนิยม เพราะถือว่า ความคิดที่เป็นจริงต้องก่อให้เกิดการกระทำที่เป็นประโยชน์ และความสุขแก่มนุษย์ ความจริงทั้งหลายทั้งปวง ต้องเป็นเรื่องในชีวิตจริงของมนุษย์ และคุณค่าของสิ่งใด ๆ ย่อมไม่อยู่เหนือคุณค่าของความเป็นมนุษย์ พุทธธรรมเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง เพราะมนุษย์เท่านั้นเป็นผู้สร้างโลก สร้างชีวิตมนุษย์เอง พร้อมกันนั้นก็คำนึงถึงอิสรภาพแห่งมนุษย์เป็นสำคัญ

จากที่มา ความหมาย และลักษณะพิเศษแห่งพุทธศาสนาที่กล่าวมา คงทำให้ทราบถึงพื้นฐานเบื้องต้นบางประการที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาได้ และในส่วนต่อไป จะเป็นการอภิปรายถึงประเด็นของปรัชญาพุทธศาสนากับเรื่องความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม

พุทธศาสนากับมุมมองของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม

การที่จะตอบคำถามของการวิจัยที่ว่า “คำสอนและหลักปฏิบัติในพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีประเด็นเกี่ยวกับความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม หรือไม่อย่างไร” นั้น คงต้องไปศึกษาค้นคว้าที่เริ่มตั้งแต่ ที่มา ความหมาย ลักษณะสำคัญของพุทธศาสนา และรวมถึงเอกสารสำคัญ ๆ เช่น พระไตรปิฎก ว่ามีการกล่าวถึงความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมหรือไม่ โดยผลการศึกษา ค้นคว้า พบว่า บทบัญญัติหรือคำสอนต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก ไม่ได้มีการกล่าวถึง หรืออ้างถึงเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมอย่างตรงไปตรงมา

หากเมื่อพิจารณาถึงเป้าหมายหนึ่งของพุทธศาสนา คือ เน้นให้บุคคลใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข ดังนั้น จะไม่มีการกล่าวถึง การอ้างถึง หรือการอธิบายถึงความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมเลยหรือ และจากการทบทวนถึงข้อสงสัยนี้ ผู้ศึกษาพบว่า การพิจารณาถึงแนวคิด และหลักปฏิบัติที่สามารถนำมาเทียบเคียงหรือตีความแล้วนั้น ก็พบประเด็นที่น่าสนใจหลายประเด็นด้วยกัน ซึ่งในที่นี้ขอจำแนกออกเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

- สถานภาพของบุคคลในสังคม
- รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

สถานภาพของบุคคลในสังคม

ในการพิจารณาถึงสถานภาพของบุคคลในสังคม จากมุมมองของพุทธศาสนานั้น พบได้ว่า มนุษย์ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญา สามารถสรุปออกมาได้ ดังนี้

- มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่ง ที่มีชีวิต เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในโลก เช่นเดียวกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ (สุนทร ฐ รัชชี่, 2543 : 92)
- มนุษย์เป็นสังขตธรรมอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไปด้วยอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย เหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้สิ่งทั้งปวงเกิดมีขึ้น ไม่ใช่พระเป็นเจ้าองค์ใด แต่เป็นเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ
- มนุษย์ มีองค์ประกอบที่สำคัญ 2 ส่วนคือ ส่วนของร่างกาย (เรียกว่า “รูปขันธ์”) และส่วนของจิต (เรียกว่า “นามขันธ์”) ที่เป็นสิ่งคู่กัน และอาศัยซึ่งกันและกัน โดยจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่เน้นความสำคัญของจิตมากกว่า กล่าวคือ จิตทำให้ร่างกายปรากฏเป็นสิ่งมีชีวิต มีความรู้สึกนึกคิด มีพฤติกรรมต่าง ๆ
- ชีวิตของมนุษย์ เต็มไปด้วยการต่อสู้ ตัณหา และยึดแย้งแข่งขัน ทั้งแข่งเพื่อตนเอง และเพื่อสิ่งหรือบุคคลที่ตนรัก โลกมนุษย์เปรียบเสมือนเวทีแห่งการต่อสู้ระหว่างความดี ความชั่ว มนุษย์จึงต้องดำเนินชีวิตด้วยความรอบคอบ

จากทฤษฎีเกี่ยวกับมนุษย์ข้างต้น จึงนำมาสู่ประเด็นคำสอนและหลักปฏิบัติที่ มนุษย์ควรกระทำสำคัญ ๆ โดย วนิดา ธนศุภานุเวช (2523 : 54) ได้สรุปถึงหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธปรัชญา ที่ทำให้สามารถเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ได้อย่างแจ่มชัด ดังนี้

1. หลักไตรลักษณ์
2. กฎแห่งกรรม
3. หลักปัจเจกสัมปบาท
4. หลักอริยสัจ 4

หลักไตรลักษณ์ กล่าวได้ว่า เป็นหลักคำสอนที่สำคัญในพุทธปรัชญา เป็นสัจธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบในการตรัสรู้ ซึ่งเป็นหลักแสดงความจริงของทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาล หรือกฎธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ประกอบไปด้วยข้อย่อยต่อไปนี้

1. ความไม่เที่ยง (อนิจจตา) หลักความไม่เที่ยงนี้ อาจมีความหมายไปถึงต้องเปลี่ยนแปลง สรรพสิ่งไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาวะใดสภาวะหนึ่งได้ หากแต่ต้องเปลี่ยนแปลงไป และทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่วุ่น เป็นทิศทางที่นำพาสรรพสิ่งเข้าหาหรือเข้าใกล้ความแก่คร่ำ ผุพัง

นอกจากนี้ ยังหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นมาแล้ว ต้องดับในที่สุด เพราะมีเกิดมีดับเช่นนี้ จาทำให้เกิดทุกข์ และความไม่เที่ยงนี้เองทำให้เกิดทุกข์

2. ความเป็นทุกข์ (ทุกข์ตา) ตามคัมภีร์หมายถึง ภาวะที่สรรพสิ่งที่มีความบีบคั้นกดดันอยู่ภายใน และความบีบคั้นดังกล่าวนี้อเอง ที่ส่งผลให้สรรพสิ่งต้องเปลี่ยนแปลงไม่อาจทนอยู่ในภาวะใดภาวะหนึ่งได้ตลอดไป

โดยทุกข์ในทางพุทธศาสนา ยังสามารถจำแนกออกได้หลายประเภท เช่น ทุกข์ 3 ประเภท อันได้แก่ 1) สภาวะทุกข์ หรือ ทุกข์ประจำสังขาร คือ ชาติ ชรา มรณะ, 2) ปกิณก

ทุกข์ หรือ ทุกข์จร คือ โสกะ ปรีเหวะ ทุกขโหมนัส อุปายาส และ 3) นิพฺพททุกข์ ทุก
เนื่องนิตยฺ เช่น ร้อน หนาว หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ เป็นต้น

3. ความปราศจากตัวตน (อนัตตตา) อันเป็นแนวคิดที่กล่าวว่า ทุกสิ่งทุกอย่างคือ
ไม่มีตัวตน หรือปราศจากตัวตนที่เที่ยง เป็นกำหนดหรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีอยู่แล้ว
ในธรรมชาติ

จากหลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์นี้ สมภาร พรหมทา (2542 : 50) ได้เสนอทัศนะที่
น่าสนใจไว้ว่า การที่พุทธศาสนาได้สอนเรื่องกฎธรรมชาติ เช่น ไตรลักษณ์ ก็เพื่อให้มนุษย์
เข้าใจว่า มนุษย์กำลังมีชีวิตอยู่บนโลกที่ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถเข้าไป
ยุ่งเกี่ยวแทรกแซงได้ ความเข้าใจเช่นนี้จะช่วยให้เราไม่หลงยึดติด ทั้งในตนเองและสิ่งที่ตน
แสวงหามาพอกพูนชีวิต ตรงกันข้าม ความเข้าใจในกฎธรรมชาติเหล่านี้ จะช่วยให้เราดำเนิน
ชีวิตอย่างรู้เท่าทัน ปล่อยวางในสถานการณ์ที่ควรปล่อยวาง มุมานะเอาจริงเอาง้อในสิ่งที่
ควรเอาจริง แต่ไม่ใช่เอาจริงอย่างหลงมกมาย แต่เป็นความเอาจริงบนพื้นฐานความรู้ที่ว่า กฎ
ธรรมชาติบอกเราว่า เมื่อทำสิ่งนี้ เราจะได้สิ่งนี้ตอบแทน หรือหากทุ่มเทแล้วปรากฏผลว่า
ไม่ได้ดังหวัง ก็ยอมไม่ว้าวุ่นใจ เพราะรู้ว่าเกิดจากความไม่พร้อมของปัจจัย ไม่ใช่ความ
ผิดพลาดของใคร

นอกจากนี้ วนิดา ธนศุภานุเวช (2523 : 63) ได้เสนอมุมมองของมนุษย์กับเรื่อง
ไตรลักษณ์ไว้ว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่หนึ่งในธรรมชาติ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และต้องตกอยู่
ภายใต้กฎของธรรมชาติอันเฉียบขาดนี้ด้วย มนุษย์จึงไม่มีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร แต่เป็น
สภาวะธรรมอันหนึ่งเช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลาย ที่ต้องเกิดดับแปรปรวนอยู่ตลอดเวลา มิใช่
อัตตาหรือตัวตนของผู้ใด จึงไม่อยู่ในบังคับเอาตามใจชอบของผู้ใดทั้งสิ้น เราไม่อาจบังคับ
บัญชาการเกิดของเราว่า ไม่เกิดหรือเลือกที่เกิดให้ถูกใจ ไม่มีบิดามารดาผู้ใด สามารถเลือก
ให้กำเนิดบุตรได้ตามใจชอบ ไม่ว่าจะเป็นรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ เพศ หรือความเฉลียว
ฉลาด ชีวิตเมื่อถือกำเนิดมาแล้ว ก็เจริญเติบโตไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ สุขบ้างทุกข์

บ้างตามเหตุปัจจัยที่มากกระทบ เมื่อชีวิตดำเนินไปจนถึงวัยที่เจริญเติบโตเต็มที่แล้ว ก็ถึงคราวที่จะต้องอำลา ร่วงโรย และแตกดับไปในที่สุด เราไม่อาจบังคับตัวเองไม่ให้เจ็บไข้ได้ป่วย หรือไม่ให้ทรุดโทรม แก่เฒ่า หรือตายได้เลย

กฎแห่งกรรม จัดเป็นอีกหนึ่งหลักคำสอนหลักที่สำคัญในพุทธศาสนา โดย เตือนคำติ (2545 : 151) กล่าวไว้ว่า พุทธศาสนาสอนให้เชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏ อันเป็นหลักพื้นฐานแห่งศีลธรรม โดยสอนให้เชื่อมั่นในการกระทำว่า ทุก ๆ การกระทำย่อมมีผลตามมา ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ทำอย่างไรก็ได้รับผลอย่างนั้น ไม่มีใครปฏิเสธผลของกรรมได้ กรรมเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้ได้รับสุขรับทุกข์ ให้เป็นคนดีคนเลว หยาบ ประณีต คนเราได้ดีได้ชั่ว เพราะผลแห่งกรรมหรือการกระทำ ไม่ใช่เพราะชาติตระกูล ผู้ที่เกิดในชาติตระกูลใดก็ตาม เมื่อทำดีย่อมได้ดี เมื่อทำชั่วย่อมได้ชั่ว ดังที่ปรากฏในอังคุตตรนิกายว่า

“หญิงชาย คฤหัสถ์ บรรพชิต ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย เราทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักได้รับผลของกรรมนั้น”

นอกจากนี้ เรื่องของกฎแห่งกรรม สุนทร ณ รงค์ (2543 : 164 - 167) ยังสามารถแยกพิจารณาได้เป็น 2 ประเด็น สำคัญ ๆ คือ

1. กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะ การที่พุทธศาสนาสอนให้เชื่อความมีอยู่ของพระเป็นเจ้าในฐานะผู้สร้าง แต่ถือว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในสากลจักรวาล เป็นเรื่องของธรรมชาติล้วน ๆ ไม่มีพระเป็นเจ้าสูงสุดองค์ใดมาเกี่ยวข้องในฐานะผู้สร้าง

สิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเกิดขึ้น ก็มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อตั้งอยู่ก็มีเหตุปัจจัยทำให้ตั้งอยู่ เมื่อเปลี่ยนแปลงก็มีเหตุปัจจัยทำให้เปลี่ยนแปลง เมื่อแตกดับก็มีเหตุปัจจัยทำให้แตกดับ ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เปลี่ยนแปลง และแตกดับไปโดยปราศจากเหตุผล

2. กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎทางศีลธรรม กล่าวคือ เป็นหลักเหตุผลคล้ายกับ ประเด็นแรก แต่ใช้ในความหมายที่แคบกว่า ครอบคลุมเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่เป็นสัตว์โลก เท่านั้น และยังเจาะจงเพียงสิ่งมีชีวิตที่มีเจตจำนงเสรี แต่สิ่งมีชีวิตที่อาศัยสัญชาตญาณก็ ไม่อยู่ในกฎข้อนี้ โดยมีหลักการกว้าง ๆ ว่า

“บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้กระทำความดี ย่อมได้รับผลดี ผู้กระทำความชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว”

ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับกรรมก็คือ กรรม เป็นได้ทั้งการกระทำ และผลของ การกระทำ โดย สุนทร ฦ รังษี (2543 : 167) ได้เสนอไว้ว่า การกระทำที่จัดเป็นกรรม และมีผลทางศีลธรรมนั้น จะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบไปด้วย เจตจำนงหรือความตั้งใจใน การกระทำ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เจตนาในการกระทำนั้นเองจัดเป็นกรรม ซึ่งการกระทำที่ ประกอบด้วยเจตนาที่จัดเป็นกรรม สามารถจำแนกได้ 3 ประเภท คือ

1. การกระทำทางกาย เรียก กายกรรม
2. การกระทำทางวาจา เรียก วาจากรรม
3. การกระทำทางใจ เรียก มโนกรรม

ซึ่งการกระทำทั้ง 3 นี้จะเกิดจากลักษณะของกรรม อีก 2 ประเภท คือ 1) การ กระทำดี เรียกว่า กุศลกรรม และ 2) การกระทำชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม โดยมีความเห็น ผิดและต้งหาเป็นสาเหตุหลัก

หลักปัจจุสมุปปาท เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงกฎธรรมชาติ หรือหลักความ จริงที่มีอยู่โดยธรรมชาติ อันได้แก่ กระบวนการเกิด การดำเนินไป และการดับไปของชีวิต เป็นวัฏฏะวนเวียนไปเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด และในกระบวนการปัจจุสมุปปาทนี้ ไม่สามารถ ที่จะระบุได้ว่า ส่วนไหนเป็นปฐมเหตุ เพราะกระบวนการของชีวิตเป็นวัฏฏะแห่งกิเลส กรรม วิบาก ซึ่งกลายเป็นวัฏฏะสงสาร

เดือน คำดี (2545 : 142 - 143) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของ ปฏิจจสมุปบาทใน
ฐานของ เหตุ - ปัจจัย แ่กกันและกัน อันได้แก่

1. อวิชชา	2. สังขาร	3. วิญญาน
4. นามรูป	5. สฬายตนะ	6. ผัสสะ
7. เวทนา	8. ตัณหา	9. อุปาทาน
10. ภพ	11. ชาติ	12. ชรามรณะ

ซึ่งพระพุทเจ้าได้ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาท ไว้ในสัยุดตนิกาย ว่ามีความสัมพันธ์
เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เกี่ยวโยงเป็นห่วงโซ่ตลอดสาย ดังนี้

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่าที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ดูกรภิกษุทั้งหลาย

เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย

เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน

เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสภปรเทวะ ทุกขโหมนัสอุปายาส ทั้งหลายจึง
เกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

โดยกระบวนการนี้ จะสิ้นสุดลงได้ก็ต่อเมื่อ อวิชชาดับด้วยอำนาจแห่งวิชา สังขารก็ดับ สังขารดับวิญญาณก็ดับ วิญญาณดับนามรูปก็ดับ ดังนั้น กองทุกข์ทั้งมวลจึงเป็นอันดับไปด้วย

นอกจากนี้ วนิดา ธนสุภาณูเวช (2523 : 78) ได้อธิบายปัจจัยสมุปบาทในรูปแบบของ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตว่า เหตุในอดีตก่อให้เกิดผลในปัจจุบัน และเหตุในปัจจุบันก่อให้เกิดผลในอนาคต เหตุในอดีตเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นล่วงมาแล้ว ไม่สามารถแก้ไขอะไรได้ ปัจจุบันนี้มีทั้งส่วนที่เป็นผลจากเหตุในอดีต และส่วนที่จะเป็นเหตุที่ก่อให้เกิดผลในอนาคตต่อไป ชีวิตในปัจจุบันจึงไม่อาจแก้ไขได้โดยสิ้นเชิง แต่อาจจะบรรเทาผลกระทบให้เบาบางลงได้ และอีกส่วนหนึ่งเป็นการกำหนดชีวิตในอนาคต ด้วยเงื่อนไขที่เป็นเหตุในปัจจุบันสำหรับชีวิตอนาคตของมนุษย์นั้น อยู่ในอำนาจบันดาลของมนุษย์เองโดยสิ้นเชิง

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชีวิตในปัจจุบันของมนุษย์ส่วนหนึ่ง ถูกกำหนดโดยอดีตกรรม หรือเป็นผลของอดีตกรรม จึงไม่สามารถแก้ไขได้โดยสิ้นเชิง แต่บางอย่างหรือบางส่วน ที่แม้จะเป็นผลของอดีตกรรม ก็อาจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้บ้าง และอีกส่วนหนึ่ง เป็นการสร้างเงื่อนไขให้แกชีวิตในอนาคต

หลักอริยสัจ 4 กล่าวได้ว่า เป็นหลักธรรมครอบคลุมคำสอนทั้งหมดของธรรมวินัย หรือ เป็นศูนย์กลางแห่งคำสอนทั้งหมด และยังเป็นหลักปฏิบัติที่ถือว่าเป็นข้อพิสูจน์พุทธธรรมทุกลำดับ เดือน คำดี (2545 : 136) ให้เหตุผลของกล่าวเช่นนี้ได้เพราะ อริยสัจ 4 เป็น

1. เป็นศูนย์กลางแห่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และเป็นที่ยอมรับของทุกศาสนา
2. เป็นธรรมแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และพระอรหันตบุคคลทั้งหลาย
3. เป็นธรรมอันบุคคลรู้ได้ยาก ผู้ไม่บรรลุนิยสัจ 4 ย่อมตกอยู่ในอำนาจแห่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เร่วอนท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏสิ้นกาลหาที่สุดไม่ได้

อริยสัจ 4 คือ ธรรมที่เป็นความจริงอย่างประเสริฐ จำเป็นทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่เห็นความรู้หรือหนทางนำไปสู่นิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต อันประกอบไปด้วย

1. ทุกขอริยสัจ หรือ ทุกข์คืออะไร
2. สมุทัยอริยสัจ หรือ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เกิดขึ้นได้อย่างไร จะดับทุกข์ได้อย่างไร
3. นิโรธอริยสัจ คือ ทำให้แจ้งได้อย่างไร
4. มรรคอริยสัจ คือ ทางแห่งการดับทุกข์ เป็นอย่างไร

ทุกขอริยสัจ หมายรวมถึง ทุกข์ที่เกิดขึ้นทั้งทางกายและทางใจ โดยทุกข์ทางกาย เป็นทุกข์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ นั่นคือ เกิด แก่ เจ็บ และตายในที่สุด ส่วนทุกข์ทางใจ เป็นทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ประสพกับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดจาก ความยึดมั่น ถือมั่น

สมุทัยอริยสัจ หรือคำสอนเรื่องเหตุแห่งทุกข์ อธิบายได้ว่า เหตุเกิดของความทุกข์ ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก หรือ วัฏฏะ กล่าวคือ ความอยากทำ ซึ่งเรียกว่า ตัณหา การกระทำ เรียกว่า กรรม และผลของการกระทำ เรียกว่า วิบาก โดยตัณหาที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ประกอบด้วย

- กามตัณหา คือ ความใคร่ หรืออยากในกามารมณ์ทั้ง 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์
- ภวตัณหา คือ ความอยากได้ในสิ่งหรือภาวะที่ชอบใจ พอใจเกิดขึ้น เช่น อยากมีบ้าน อยากมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง ๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นความอยากที่ไม่รู้จักพอ
- วิภวตัณหา คือ ความอยากไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบใจหมดสิ้นไป หรือความอยากมีในสิ่งที่สุดวิสัย หรือเหตุสุดวิสัยของธรรมชาติ เช่น เกิดมาแล้วไม่อยากแก่ ไม่อยากตาย

นิโรธอริยสัง หรือ คำสอนที่ว่าด้วยการดับทุกข์ เป็นสิ่งที่เกิดจากปัญญา และเป็นผลที่สืบเนื่องจาก คีล สมาริ ปัญญา ที่จะทำให้มนุษย์สามารถแก้เลส ตัณหาได้

มรรคอริยสัง หรือแนวทางปฏิบัติในการดับทุกข์ หรือการบรรลุความหลุดพ้น อันประกอบไปด้วยข้อปฏิบัติดังนี้

1. สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ
3. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
4. สัมมาวายามะ	พยายามชอบ
5. สัมมาสติ	ระลึกรู้ชอบ
6. สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ
7. สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
8. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ

ย่อลงมาเป็น คีล สมาริ ปัญญา หรือเรียกว่า ไตรสิกขา อันจะเป็นหนทางที่มุ่งไปสู่การดับทุกข์

จากมุมมองมนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา และหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธปรัชญา ที่ทำให้สามารถเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ได้อย่างแจ่มชัดดังข้างต้น เมื่อทำความเข้าใจและทบทวนอย่างถ่องแท้แล้ว เป็นสิ่งที่พอจะชี้ให้เห็นว่า มุมมองที่เกิดจากหลักธรรม และแนวทางปฏิบัติของศาสนาพุทธ เมื่อทำการศึกษา และมีความเข้าใจ จะก่อให้เกิดการยอมรับในความเป็นมนุษย์เหมือน ๆ กันว่า ไม่มีข้อแตกต่าง เพราะต่างเผชิญกับภาวะทุกข์ทางธรรมชาติ อันได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกัน นอกจากนั้นแล้ว ความแตกต่างที่เกิดขึ้น เช่น เกิดเป็นชาย หญิง รูปสวย รวยทรัพย์ ยากจน ฯลฯ ล้วนเป็นผลมาจากกฎแห่งกรรมและปัจจุสมุพบาท ซึ่งปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ (เรียกว่าทุกข์) สามารถแก้ไขได้ด้วย อริยสัง 4 นั้นเอง อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า กฎแห่งธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นกฎ

แห่งกรรมและปัจจุสมุปบาท ได้ชี้ชัดให้เห็นว่า มนุษย์มีความเสมอภาคในการดำรงชีวิตชาติกำเนิด วงศ์สกุล ยศศักดิ์ ไม่เป็นอุปสรรคต่อการประกอบคุณงาม ความดี แต่สิ่งต่าง ๆ ที่เราเห็นเป็นความแตกต่าง ความไม่เท่าเทียม ความไม่เสมอภาคนั้น เกิดจากกรรม หรือการกระทำของมนุษย์เอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง ที่มนุษย์จะได้รับสิ่งตอบแทนตามผลกรกระทำของตน

หากพิจารณาถึงประเด็นของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม คงจะกล่าวได้ว่า ศาสนาพุทธได้กำเนิดขึ้นมาเพื่อหาทางดับทุกข์ของชีวิต และเน้นหลักไปในเรื่องของจิตหรือนามธรรม เหตุปัจจัยต่าง ๆ นั้นมากเริ่มต้นมาจากจิต ดังนั้น จึงไม่มีการกล่าว หรืออ้างอิงถึง ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ดังที่สังคมปัจจุบันต้องการ แต่ก็ยังสามารถกล่าวได้ว่า มีพื้นฐานแนวคิดของว่า ธรรมชาติของการเป็นมนุษย์นั้น มีโอกาสอย่างเสมอภาค เท่าเทียมกัน และเป็นธรรม ในการดำเนินชีวิตเพื่อบรรลुความหลุดพ้น หรือรับผลของกรรมต่าง ๆ และทุกสิ่งนี้ขึ้นอยู่กับตัวของมนุษย์ หรือการกระทำของมนุษย์เอง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ พอจะเป็นการสะท้อนถึงการยอมรับความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ตามหลักธรรมชาติได้

นอกจากนี้ หลักคำสอน และหลักปฏิบัติที่จะทำให้มนุษย์บรรลุความพ้นทุกข์ (อริยสัจ 4) มีส่วนที่ทำให้มนุษย์ เรียนรู้ ปฏิบัติ และปรับตัว ทั้งทางด้าน กาย วาจา และใจ (ไตรสิกขา ที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา) อันก่อให้เกิดความสงบสุขในการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้ศึกษามีความเห็นว่า เป็นส่วนหนึ่งของพื้นฐาน แนวคิดด้านความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ที่พยายามจะทำให้สังคมเกิดความสงบสุข ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างสันติ เมื่อนำเอาหลักปฏิบัติ โดยเฉพาะในเรื่องของ มรรคอริยสัจ มาถือเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญในการดำเนินชีวิต (ที่กล่าวย่อ ๆ คือ ไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา) ก็จะทำให้ผู้คนในสังคมดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข และไม่ก่อให้เกิดความคิด หรือผลที่ทำให้มนุษย์ในสังคมเป็นทุกข์

ไม่เกิดการเบียดเบียน เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ลักษณะเช่นนี้ จะไม่ทำให้มนุษย์รู้สึกว่าจะไม่เสมอภาค ไม่ความเท่าเทียม และไม่เป็นธรรมเกิดขึ้น

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

จากการพิจารณาถึงสถานภาพดังที่ได้กล่าวมาเบื้องต้นแล้วนั้น ผู้ศึกษายังมีความเห็นว่า หลักคำสอน และหลักปฏิบัติตามศาสนาพุทธนั้น ไม่ได้เป็นเพียงแค่การสอนให้เข้าใจในมนุษย์และทุกสิ่งในแง่ของปัจเจกชนเท่านั้น แต่ยังมีหลักคำสอน และแนวปฏิบัติที่เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์หรือตอบคำถามด้านเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ได้ นั่นคือ

1. หลักไตรสิกขา
2. หลักออคติ 4, พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4
3. คำสอนเรื่องทศ 6

หลักไตรสิกขา กล่าวคือ ข้อที่ต้องศึกษา และปฏิบัติ โดยถือได้ว่า เป็นการอบรมพัฒนา กาย วาจา ใจ และปัญญา เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง โดยประกอบไปด้วย ศีล (ข้อปฏิบัติทางความประพฤติ) สมาธิ (การฝึกอบรมจิตให้เกิดคุณธรรมที่ดีงาม) และ ปัญญา (ความรู้แจ้ง) โดยประเด็นสำคัญที่ขอกล่าวคือ เรื่องของศีล เพราะถือได้ว่า ศีลเป็นพื้นฐานสำคัญ ที่จะทำให้มนุษย์ในสังคมอยู่กันอย่างมีความสุข สันติ ไม่ก่อให้เกิดการ ล่วงละเมิดซึ่งกันและกัน โดย เดือน คำดี (2545 : 150) ได้จำแนกหลักของศีลออกเป็นระดับดังนี้

1. ระดับมูลฐาน คือ ศีล 5 ได้แก่
 - เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
 - เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ของผู้อื่น
 - เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม
 - เจตนางดเว้นจากการพูดปด
 - เจตนางดเว้นจากการการดื่มสุรา เมรัย และยาเสพติดให้โทษ

2. ระดับกลาง คือ กุศลกรรมบท 10 ได้แก่

(เป็นไปในทางกายสุจริต 3 ประการ)

- งดเว้นจากการฆ่าสัตว์
- งดเว้นจากการลักทรัพย์
- งดเว้นจากการประพฤติดีในกาม

(เป็นไปในทางวจีสุจริต 4 ประการ)

- งดเว้นจากการพูดเท็จ
- งดเว้นจากการพูดส่อเสียด
- งดเว้นจากการพูดคำหยาบ
- งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

(เป็นไปในทางใจสุจริต 3 ประการ)

- ไม่คิดเอาเปรียบ เฟื่องเลื่องอยากได้ของคนอื่นมาเป็นของตัวเอง
- ไม่คิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น
- มีความเห็นถูกต้องตามสภาวะที่เป็นจริง

3. ระดับสูง คือ มรรค 8 ได้แก่

- สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
- สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ
- สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
- สัมมาวายามะ	พยายามชอบ
- สัมมาสติ	ระลึกชอบ
- สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ
- สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
- สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ

หลักอคติ 4 พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 กล่าวได้ว่า เป็นหลักธรรมหรือหลักปฏิบัติโดยทั่วไป ที่ชาวพุทธพึงปฏิบัติ นอกจากเรื่องของไตรสิกขา โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. หลักอคติ 4 เป็นหลักธรรมที่สอนถึงการมีความประพฤติที่ดี ซึ่งหากปฏิบัติได้ จะทำให้กลายเป็นที่ยอมรับในสังคม ซึ่งจะประกอบไปด้วย

- ไม่ลำเอียง เพราะรักใคร่ ชอบพอ
- ไม่ลำเอียง เพราะไม่ชอบเกลียดชัง
- ไม่ลำเอียง เพราะความหลง ความเขลา
- ไม่ลำเอียง เพราะเกิดความกลัว

2. หลักพรหมวิหาร 4 คือ หลักความประพฤติที่ต้องมีไว้เป็นหลัก เพื่อการกำกับควบคุมความประพฤติ ซึ่งถือว่า จะทำให้การดำเนินชีวิตหมดจด และเป็นการปฏิบัติต่อสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ประกอบไปด้วย

- เมตตา หรือ ความรัก คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์ และความสุข

- กรุณา หรือ ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยาก เดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

- มุทิตา หรือ ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่น เบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงาม ประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็มีใจแช่มชื่น ยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุน

- อุเบกขา หรือ ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจดั่งชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับ ผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม หากเป็นบุคคลที่ตนดูแล หรือบุคคลใกล้ชิด ต้องรู้จักวางท่าทีเฉย คอยดูอย่างสงบ ไม่เข้าข้าง จู้จี้ ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง

กล่าวกันว่า ผู้ที่ตรงตนอยู่ใน พรหมวิหาร 4 ย่อมช่วยเหลือมนุษย์ สัตว์ทั้งหลาย ด้วยเมตตา กรุณา และย่อมรักษาศรัทธาไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาดูแล ที่จะไม่ให้เสียธรรม นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก

(2546 : 36 – 37) ได้สรุปถึง ลักษณะ หน้าที่ ผลปรากฏ และเหตุที่เกิดของกระบวนการ
พรหมวิหาร 4 ที่น่าสนใจ ดังนี้

1. เมตตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)

ลักษณะ	เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย
หน้าที่	น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา
ผลปรากฏ	กำจัดความอาฆาต แค้นเคืองให้ปราศไป
ปทัสสถาน	เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย

2. กรุณา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์ได้ร้อน)

ลักษณะ	เป็นไปโดยอาการปลดปล่อยทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย
หน้าที่	ไม่นิ่งดูตาย / ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ ต่อทุกข์ของ คนสัตว์ทั้งหลาย
ผลปรากฏ	ไม่เบียดเบียน / อหิงสา
ปทัสสถาน	เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง / สภาพอนาถา ของคนสัตว์ ที่ถูกทุกข์ครอบงำ

3. มุทิตา (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุข สำเร็จ หรือทำอะไรก้าวหน้าไปด้วยดี)

ลักษณะ	พลอยยินดี / ยินดีด้วย
หน้าที่	ไม่ริษยา / เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา
ผลปรากฏ	กำจัดความริษยา
ปทัสสถาน	เห็นสมบัติ / ความสำเร็จของ คนสัตว์ทั้งหลาย

4. อุเบกขา (ในสถานการณ์รักษารธรรม ตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

ลักษณะ	เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย
หน้าที่	มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย
ผลปรากฏ	ระงับความขัดเคือง เสียใจ และความคล้อยตามดีใจ
ปทัสสถาน	มองเห็นภาวะที่ ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ไม่อาจได้สุขพ้นทุกข์ตามใจชอบของตน

3. หลักสังคหวัตถุ 4 คือ ธรรมหรือคุณธรรม ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล และหลักของการสงเคราะห์ ที่จะช่วยประสานกลุ่มคนให้เกิดความสามัคคี อันประกอบไปด้วย

- ทาน หรือ การให้ คือ การเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วย ทรัพย์สิน สิ่งของ ตลอดจนถึงให้ความรู้ และ แนะนำสั่งสอน

- ปิยวาจา หรือ มีวาจาที่ดูดีมี คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะอ่อนหวาน สมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่กันถือ ตลอดจนถึงคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วย เหตุผล เป็นหลักฐาน ทำให้มั่นใจ และนำขึ้นชมเชยถือ

- อัตถจริยา หรือ การประพฤติประโยชน์ คือ การชวนช่วยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดจนช่วยแก้ไข ปรับปรุง ส่งเสริมในทางจริยธรรม

- สมานัตตตา หรือ ความมีตนเสมอ คือ ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย ไม่เลือกที่รักที่ชัง ไม่ดูถูกหยามเหยียด ไม่เอารัดเอาเปรียบ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย และเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมทุกข์ร่วมสุข โดยร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา ตลอดจนถึงวางตนเหมาะสมฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

ทั้งนี้เพราะในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ อาจเกิดความหลง ยึดติด และประพฤติดิจจากความหลง และการยึดติดได้ ดังนั้น ทางแก้ของอคติ 4 คือ การระลึกถึงหลักพรหมวิหาร 4 และ ปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุ 4 เมื่อมนุษย์ เข้าใจ ยึดมั่น และปฏิบัติได้ตามหลักที่กล่าวมานี้ ย่อมทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอยู่สงบ และสันติในสังคม

คำสอนเรื่องทิศ 6 ซึ่งทิศ 6 จะประกอบไปด้วย

1. ทิศเบื้องหน้า คือ ผู้มาก่อน ได้แก่ บิดามารดา
2. ทิศเบื้องขวา คือ ผู้ที่ควรเคารพ ได้แก่ ครู อาจารย์
3. ทิศเบื้องหลัง คือ ผู้ตามมา ได้แก่ บุตร ภรรยาหรือคู่ครอง
4. ทิศเบื้องซ้าย คือ ผู้ข้างเคียง ได้แก่ มิตรสหาย
5. ทิศเบื้องบน คือ ผู้มีคุณความดีสูง ได้แก่ พระสงฆ์

6. ทิศเบื้องล่าง คือ ผู้เป็นฐานกำลัง ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน

จากการกำหนดเรื่องของทิศทั้ง 6 นี้ ทำให้เกิดรูปแบบของบทบาท และหน้าที่ ที่ มนุษย์ต้องปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับตนตามทิศต่าง ๆ (พระธรรมปิฎก, 2545 : 4 - 7) คือ

ทิศเบื้องหน้า ในฐานะที่เป็นบุตรธิดา พี่เฝ้าระพิดา มารดา ผู้เปรียบเสมือนทิศ เบื้องหน้า และ บิดามารดาอนุเคราะห์บุตร ตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

บิดามารดา	บุตรธิดา
1. ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว	1. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
2. ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี	2. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา	3. ดำรงวงศ์ตระกูล
4. เป็นธุระเมื่อถึงคราวจะมีคู่ครองที่สมควร	4. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
5. มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส	5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ทิศเบื้องขวา ในฐานะศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือครูอาจารย์ ผู้เปรียบเสมือน ทิศเบื้องขวา และครู อาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ ตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

ครู อาจารย์	ศิษย์
1. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี	1. ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ
2. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง	2. เข้าหาเพื่อบำรุง รั้งใช้ ปรึกษา ชักถาม
3. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง	3. พึ่งด้วยดี พึ่งเป็น รู้จักพึ่งให้เกิดปัญญา
4. ส่งเสริม ยกย่อง ความดีงาม ความสามารถให้ปรากฏ	4. ประนินบัติ ช่วยบริการ
5. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนให้ เลี้ยงชีพได้จริง รู้จักดำรงตนได้ดี	5. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอา จัง ถือเป็นกิจสำคัญ

ทิศเบื้องหลัง ในฐานะสามี พึงให้เกียรติบำรุงภรรยา ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องหลัง และภรรยาอนุเคราะห์สามี ตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

สามี	ภรรยา
1. ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา	1. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
2. ไม่ดูหมิ่น	2. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
3. ไม่นอกใจ	3. ไม่นอกใจ
4. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน	4. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
5. หาเครื่องแต่งตัวมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส	5. ขยัน ซ้ำงจัดช่างทำ เอาจานทุกอย่าง

ทิศเบื้องซ้าย ในฐานะมิตรสหาย พึงปฏิบัติต่อมิตรสหายผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องซ้าย และมิตรสหายอนุเคราะห์ตอบ ตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

มิตรสหาย	มิตรสหาย
1. เผื่อแผ่ แบ่งปัน	1. เมื่อเพื่อนประสบทุกข์ ช่วยรักษาป้องกัน
2. พุดจาพน้ำใจ	2. เพื่อนประสบทุกข์ ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติเพื่อน
3. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน	3. ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้
4. มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย	4. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
5. ซื่อสัตย์จริงใจ	5. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

ทิศเบื้องบน ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน พึงแสดงความเคารพนับถือต่อพระสงฆ์ ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องบน และพระสงฆ์อนุเคราะห์ คฤหัสถ์ ตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

พระสงฆ์	คฤหัสถ์
1. ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว	1. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
2. แนะนำสั่งสอน ให้ตั้งอยู่ในความดี	2. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
3. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี	3. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
4. ให้ได้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยรู้มาก่อน	4. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
5. ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง	5. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4
6. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีการดำเนินชีวิตให้มีความสุข ความเจริญ	

ทิศเบื้องล่าง ในฐานะนายจ้าง พึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องล่าง และคนรับใช้ คนงาน แสดงน้ำใจต่อนายงานดังนี้

นายจ้าง	คนรับใช้, คนงาน
1. จัดงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ	1. เริ่มทำงานก่อน
2. ให้ค่าจ้างรางวัล สมควรแก่งาน และความเป็นอยู่	2. เลิกงานทีหลัง
3. จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น	3. เอาแต่ของที่น่าพอใจ
4. มีอะไรพิเศษมา ก็แบ่งปันให้	4. ทำการงานให้เรียบร้อย และดียิ่งขึ้น
5. ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจ ตามโอกาสอันสมควร	5. นำความดีของนายงาน และกิจการไปเผยแพร่

จากหลักไตรสิกขา, หลักออคติ 4, พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 และคำสอนเรื่องทศ 6 ที่สรุปมาข้างต้น พอจะช่วยสะท้อนให้เห็นได้ว่า แม้คำสอนและหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา ไม่ได้อ้างหรือกล่าวถึงเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม แต่หลักปฏิบัติที่บุคคลควรยึดถือ ประพฤติปฏิบัตินั้น ที่เริ่มจากตนเองอันได้แก่ การมีศีล สมาธิ ปัญญา ไปจนถึงการปฏิบัติต่อบุคคลและสัตว์อื่น ๆ ในสังคมนั้น เป็นสิ่งที่จะช่วยเอื้อประโยชน์ ให้สังคมมีความสุข ไม่เกิดการเบียดเบียน ไม่สร้างภาวะที่เป็นทุกข์ รวมทั้งยังเป็นการเสริมสร้างความสามัคคี และทำให้ผู้คนในสังคมรู้สึกว่ เราเท่าเทียมกัน เราเสมอภาคกัน และเราต้องคอยดูแลซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดความป็นธรรม ในแง่ของนามธรรมนั่นเอง

บทที่ 3

ผลการศึกษากฎการศึกษา

จากวัตถุประสงค์ และคำถามของการวิจัยที่ว่า คำสอนและหลักปฏิบัติในพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีประเด็นเกี่ยวกับความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม หรือไม่ อย่างไร ผู้ศึกษาได้ตอบคำถามไปแล้วในบทที่ผ่านมา แต่สำหรับประเด็นที่ว่า ผู้ชี้นำทางศาสนาพุทธเข้าใจ มีความเข้าใจ และมีพฤติกรรมในการแสดงออกด้านความเสมอภาค และความเป็นธรรม จากหลักคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาอย่างไร และสาเหตุ หรือปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมด้านความเสมอภาค ของผู้ชี้นำทางพุทธศาสนา และมีผลต่อการชี้นำทางศาสนากับสังคมอย่างไร จะเป็นการนำเสนอในบทนี้

ในการศึกษานี้ แม้จะเริ่มต้นประเด็นการศึกษาที่ หลักคำสอน และหลักปฏิบัติของศาสนาพุทธก็ตาม แต่ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการศึกษานี้ไม่ควรใช้การตีความจากเอกสารหรือคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้เพราะ ศาสนาพุทธ กับเป็นศาสนาที่มีการถ่ายทอดกันในสังคม โดยผู้ที่มีหน้าที่ และบทบาทสำคัญ คือ นักบวชหรือพระในพุทธศาสนา ซึ่งผู้นับถือศาสนาพุทธส่วนใหญ่ ให้การยอมรับและเชื่อในการสั่งสอน และการเผยแพร่ของนักบวชหรือพระเป็นอย่างมาก จึงเห็นว่า หากเพิ่มการศึกษาในส่วนของนักบวชหรือพระ ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจ และสามารถตอบคำถามการวิจัยได้อย่างละเอียดมากขึ้น

จากฐานคิดดังที่กล่าวข้างต้น ก่อให้เกิดคำถามต่อมาว่า นักบวชหรือพระในพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีจำนวนมากมาย จะศึกษาท่านใดดี ในการศึกษานี้ ประกอบกับข้อจำกัดด้านระยะเวลา จึงทำการเลือกศึกษาเฉพาะกรณี โดยการเลือกกรณีผู้ชี้นำทางศาสนาพุทธนี้ เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง ที่ประกอบด้วยเงื่อนไขดังนี้

-เป็นนักบวช)พระ (ที่สามารถจัดเป็นนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนาที่สำคัญ ๗ ในสังคมไทย

-เป็นนักบวช)พระ (ที่มีผลงานทางด้านพุทธศาสนา เผยแพร่ออกมาสู่สังคม ไม่ว่าจะเป็นการบรรยายทางวิชาการ การแสดงพระธรรมเทศนา เอกสารวิชาการ และตำราต่าง ๆ ที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

-ผลงานต่าง ๆ ทางด้านพุทธศาสนาที่ผลิตออกมานั้น เป็นผลงานที่สังคมไทย ให้ความสนใจและยอมรับถึงผลงานนั้น ๆ รวมทั้งยังส่งผลต่อแนวคิด และวิถีการปฏิบัติของประชาชน

-เป็นนักบวช)พระ (ที่สังคมไทย ให้ความสนใจและยอมรับถึงวิถีปฏิบัติตน รวมทั้งยังส่งผลต่อแนวคิด และวิถีการปฏิบัติของประชาชน

เมื่อได้ทำการสำรวจและปรึกษากับผู้รู้ และผู้ทรงคุณวุฒิหลาย ๆ ท่าน จากเงื่อนไขดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงเลือกกรณีศึกษา คือ กรณีศึกษาท่านพุทธทาสภิกขุ ,พระพรหมคุณาภรณ์)ป .อ .ปยุตฺโต ,(พระไพศาล วิสาโล ,และภิกษุณีธัมมทินนา โดยเน้นการศึกษาไปในการวิเคราะห์ ตีความผลงานต่าง ๆ ของกรณีศึกษาเป็นหลัก เพื่อการตอบคำถามงานวิจัยที่ว่า ผู้ขึ้นทางศาสนาพุทธเข้าใจ มีความเข้าใจ และมีพฤติกรรมในการแสดงออก ด้านความเสมอภาค และความเป็นธรรม จากหลักคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนา อย่างไร และสาเหตุ หรือปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมด้านความเสมอภาค ของผู้ขึ้นทางพุทธศาสนา และมีผลต่อการขึ้นทางศาสนากับสังคมอย่างไร

จากเกณฑ์และผลของการเลือกกรณีศึกษา ที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ ในกรณีของท่านพุทธทาสภิกขุ และ พระพรหมคุณาภรณ์)ป .อ .ปยุตฺโต(สืบเนื่องจากผลงานของทั้งสองท่าน ไม่ว่าจะเป็นธรรมบรรยาย และเอกสารธรรมที่เป็นผลงานของท่าน เป็นที่ยอมรับของสังคม ทั้งในแง่ของนักวิชาการ และบุคคลทั่วไปในสังคมไทย พร้อมกันนั้น ยังได้รับการแปล และเผยแพร่ออกเป็นภาษาต่างประเทศอีกมากมาย

ในกรณีของ พระไพศาล วิสาโล นั้น ท่านเป็นผู้ทำการศึกษาค้นคว้าพุทธศาสนา ในเชิงของประวัติ ความเป็นมาของพุทธศาสนาในสังคมไทย อย่างลึกซึ้ง ดังที่ปรากฏผล

งานการวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต” จึงอาจกล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้มีความเข้าใจในพุทธศาสนาในสังคมไทยดีในระดับหนึ่ง พร้อมกันนั้นท่านยังเป็นพระนักต่อสู้ ที่นำตนเองเข้าเป็นส่วนร่วมในการทำงานเพื่อสังคม ที่จะช่วยประชาชนจากปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิทธิมนุษยชน ฯลฯ

การเลือกกรณีของ ภิกษุณีธัมมนันทา กล่าวได้ว่า ตั้งแต่ก่อนที่ท่านจะบวชเป็นภิกษุณี ท่านเป็นนักวิชาการ ที่ศึกษา และเป็นผู้เชี่ยวชาญในพุทธศาสนา คนสำคัญคนหนึ่ง ในสังคมไทย เมื่อประกอบกับท่านได้บวชเป็นภิกษุณีและอยู่ในสังคมไทย ทำให้ไม่เพียงเป็นผู้มีความรู้ทางด้านศาสนา แต่ยังสามารถศึกษาถึง รูปแบบความประพฤติ การปฏิบัติตนของท่านในฐานะพระในพุทธศาสนาได้เช่นกัน

ยิ่งไปกว่านั้น จากสภาพของท่าน ที่เป็นภิกษุณีในสังคมไทย ได้ก่อให้เกิดประเด็นการอภิปราย ถกเถียง และได้แย้งกันอย่างมาก เกี่ยวกับเพศสภาพที่เป็นหญิง และฐานะของการเป็นภิกษุณีของท่าน ซึ่งประเด็นนี้ หากมีการศึกษาเปรียบเทียบ กับภิกษุที่มีเพศสภาพเป็นเพศชาย ผู้ศึกษามีความเห็นว่า น่าจะตอบคำถามเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมได้

ที่กล่าวมาเบื้องต้นนี้ จึงเป็นเหตุผลของการเลือกกรณีศึกษา ของงานศึกษา โดยในส่วนของการตอบคำถามการวิจัยที่ว่า ผู้ขึ้นทางศาสนาพุทธเข้าใจ มีความเข้าใจ และมีพฤติกรรมในการแสดงออกด้านความเสมอภาค และความเป็นธรรม จากหลักคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาอย่างไร และสาเหตุ หรือปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมด้านความเสมอภาค ของผู้ขึ้นทางพุทธศาสนา และมีผลต่อการขึ้นทางศาสนากับสังคมอย่างไร ผู้ศึกษาขอเสนอ ดังประเด็นต่อไปนี้ 1) ผลการศึกษาผลงานของกรณีศึกษา และ 2) การเปรียบเทียบกรณีศึกษากับเรื่องความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม

จากการทบทวนผลงานของกรณีศึกษาทุกท่าน พบได้ว่า ผลงานที่ปรากฏแก่สังคม ทั้งที่เป็นธรรมบรรยายตามสถานที่ต่าง ๆ รวมไปถึงเอกสารธรรม ที่เป็นบทความธรรม หนังสือหรือตำราหลักธรรม คำสอน ทางพุทธศาสนา มีประเด็นร่วมที่ผู้ศึกษาสรุปได้ คือ

ตำราหลักธรรม หนังสือคำสอนพุทธศาสนา เป็นผลงานที่กรณีศึกษา พยายาม สร้างพื้นฐานความรู้ในพุทธศาสนา ให้กับบุคคลต่าง ๆ ในสังคม โดยเรียบเรียงจาก หลักธรรม หลักคำสอน และหลักปฏิบัติ ของพุทธศาสนา ที่บันทึกเป็นภาษาบาลี มาอธิบาย ใหม่ในภาษาไทย ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษา ทำความเข้าใจกับหลักธรรม หลักคำสอน และ หลักปฏิบัติของพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น ลักษณะเช่นนี้กล่าวได้ว่า เป็นผลงานที่มุ่งเน้นในด้าน

1) การสร้างความเข้าใจในพุทธศาสนาว่า พุทธศาสนา คือ อะไร จุดมุ่งหมายหลัก ของพุทธศาสนา เป็นเช่นใด ตัวอย่างผลงานรูปแบบนี้ เช่น

- หนังสือ “ศาสนาคืออะไร?” ของท่านพุทธทาส
- หนังสือ “พุทธธรรม”, “ไตรลักษณ์ : อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา”
ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)
- หนังสือ “พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้ม และทางออกจากวิกฤต”
ของพระไพศาล วิสาโล
- หนังสือ “ความเชื่อแนว-พุทธ?” ของภิกษุณีธัมมณันทา เป็นต้น

2) การสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับ หลักธรรมพื้นฐาน รวมถึงวิธีการ ปฏิบัติตน เพื่อการบรรลุถึงเป้าหมายการดำเนินชีวิตตามคติทางพุทธศาสนา เช่น

- หนังสือ “คู่มือมนุษย์”, “พื้นฐานชีวิต”, “บุญยิ่งกว่าการทำบุญ”
ของท่านพุทธทาส
- หนังสือ “ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้”, “คติธรรมแห่งชีวิต”,
“วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม” ของพระพรหมคุณาภรณ์
- หนังสือ “พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา”
ของพระไพศาล วิสาโล
- หนังสือ “คนมืด มนุษย์สว่าง” ของภิกษุณีธัมมณันทา เป็นต้น

3) การประยุกต์หลักธรรม คำสอน และหลักปฏิบัติ มาใช้ในการบรรยาย หรือ เขียนบทความ กับสภาพของสังคมปัจจุบัน

จากผลงานต่าง ๆ ของกรณีศึกษา เมื่อนำมาพิจารณาตอบคำถามที่ว่า ผู้ชี้นำทางศาสนาพุทธเข้าใจ มีความเข้าใจ และมีพฤติกรรมในการแสดงออก ด้านความเสมอภาค และความเป็นธรรม จากหลักคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาอย่างไร นั้น ตอบได้ว่า กรณีศึกษาทุกท่านมีความเข้าใจในหลักคำสอน และหลักปฏิบัติของพุทธศาสนา โดยการสะท้อนจากความลุ่มลึกของผลงาน ความง่ายในการอ่านทำความเข้าใจผลงานของทุกท่าน

สำหรับประเด็นคำถามที่ว่า กรณีศึกษาเข้าใจ มีความเข้าใจ และมีพฤติกรรมในการแสดงออก ด้านความเสมอภาค และความเป็นธรรม กล่าวได้ว่า ไม่สามารถตอบคำถามนี้ได้ แต่ผู้ศึกษาตีความว่า กรณีศึกษาไม่ได้เน้นหรือมีวัตถุประสงค์หลัก ในการสร้างความรู้ความเข้าใจ ด้านความเสมอภาค ความเป็นธรรม ดังนั้น จึงไม่มีผลงานที่ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมที่เด่นชัด

ยิ่งไปกว่านั้น คำถามของการวิจัยที่ว่า สาเหตุ หรือปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมด้านความเสมอภาค ของผู้ชี้นำทางพุทธศาสนา และมีผลต่อการชี้นำทางศาสนากับสังคมอย่างไร การศึกษานี้ไม่สามารถตอบได้ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นความผิดพลาดของผู้ศึกษา ที่ออกแบบรูปแบบการศึกษาวิจัยไม่สมบูรณ์ และไม่ครอบคลุม ที่จะสามารถตอบคำถามนี้ได้ กล่าวคือการศึกษาผลงานของกรณีศึกษา ทำให้ได้ข้อมูลไม่เพียงพอในการวิเคราะห์ ที่จะทำให้ทราบถึง สาเหตุหรือปัจจัยอันเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมได้ และคำถามต่อมา เป็นการวัดหรือประเมินผลจากพฤติกรรม ซึ่งต้องทำการวัดและประเมินจากข้อมูลด้านอื่น ๆ

โดยความต้องการทราบในระยะแรกของการตั้งคำถามวิจัย มีฐานคติที่ว่า นักบวชในพุทธศาสนา จะไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น หรือสถานภาพ ต่างมีความเท่าเทียมกัน ซึ่งกรณี

นี้พบว่า หลักธรรมวินัยของพุทธศาสนามีการบัญญัติ หรือตั้งข้อกำหนดไว้ แต่ผู้วิจัยพบว่า ข้อกำหนดกับการปฏิบัติ มีวิธีที่ต่างกันไปตามบริบทและเงื่อนไขของสังคมด้วย

เมื่อพิจารณาถึงประเด็นของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม พบว่า กรณีศึกษาทุกท่าน ไม่ได้กล่าว หรืออ้างถึง เรื่องคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนา กับประเด็นของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ในรูปแบบของสภาพสังคมปัจจุบันเลย หากตีความผลงานของท่านก็จะพบว่า เป็นการนำหลักคำสอน วิธีปฏิบัติของพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ ซึ่งสามารถจำแนกความแตกต่างเป็นกรณีศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

กรณีท่านพุทธทาสภิกขุ จากการศึกษาทบทวนผลงานของท่าน พบว่า ผลงานส่วนใหญ่เน้นไปในเรื่องของการสร้างความเข้าใจว่า พุทธศาสนาคืออะไร มีจุดหมายสูงสุดอย่างไร และวิธีการบรรลุจุดหมายนั้นต้องทำอะไรบ้าง โดยท่านพุทธทาสเน้นไปที่คำสอนในเรื่องของอัตตา การปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพานเป็นหลัก ดังนั้น จึงไม่ค่อยปรากฏผลงานของท่าน ที่จะกล่าวถึงในเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม หรือความเป็นธรรมในแง่ของส่วนรวมหรือสังคม แต่จะปรากฏถึงหลักและวิธีในการดำเนินชีวิต การลด ละ อัตตา เป็นส่วนใหญ่ รวมถึงหน้าที่ของความเป็นมนุษย์ อันเป็นหลักของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมในความเป็นมนุษย์)ปัจเจก (นั่นเอง

หากพิจารณาถึงวิธีการปฏิบัติตนของท่าน จะเห็นได้ว่า ท่านเน้นที่การทำหน้าที่ของความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ ดังคำสอนและวัตรปฏิบัติประจำวันขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งเป็นต้นแบบให้ประชาชนและสังคมได้เห็นและเข้าใจในหน้าที่ของตนในสังคม

กรณีศึกษาพระพรหมคุณาภรณ์ (ป .อ .ปยุตฺโต (จากการศึกษาพบว่า ผลงานธรรมบรรยาย บทความและหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาของท่าน ได้รับการยกย่องไม่เพียงแต่ในสังคมไทยเท่านั้น ท่านยังได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ เมื่อปี พ.ศ 2537 .

จากยูเนสโก จากผลงานนี้ชี้ให้เห็นได้ว่า ผลงานของท่านคงไม่เป็นเพียงแค่การเผยแพร่พุทธศาสนาเท่านั้น

ดังนั้น เมื่อศึกษาผลงานของท่าน แม้ส่วนใหญ่จะเป็นหลักคำสอนในเชิงศาสนา ที่ใช้หลักกรรม ภาษาบาลี แต่ก็ได้มีการอธิบายขยายความ และยกตัวอย่างถึงสภาพของปัญหาสังคม และวิธีการแก้ไขโดยนำหลักพุทธศาสนาเป็นหลักของการคิด และการปฏิบัติ เป็นการแก้ไขที่เกี่ยวข้อง และเชื่อมโยงไปถึงความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมในสังคมได้เช่นกัน

กรณีศึกษาพระไพศาล วิสาโล พบว่า ท่านเป็นพระที่มีผลงานธรรมบรรยาย และบทความ หนังสือ ที่ไม่เพียงด้านธรรมของพุทธศาสนาเท่านั้น ยังปรากฏมีบทความ และหนังสือด้านสภาพของสังคมปัจจุบัน อันกล่าวถึงเรื่องของประชาสังคม การสร้างสังคมที่มั่นคง โดยพยายามนำเอาแนวคิดและหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับสังคมส่วนรวม

โดยสรุปแล้วนั้น ท่านได้นำหลักปฏิบัติพื้นฐานของพุทธศาสนา เช่น แนวคิดเรื่องศีล การทำบุญ กรรม มาเป็นพื้นฐานในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันได้อย่างเข้าใจง่าย ซึ่งลักษณะเช่นนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นได้ว่า หลักคำสอนและวิธีปฏิบัติของพุทธศาสนา สามารถนำมาใช้ในเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมในสังคมได้อย่างชัดเจน

กรณีศึกษาภิกษุณีธัมมันทา พบว่า เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในการแสดงให้เห็นถึงความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมในสังคม จากการบวชของท่าน ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นได้ว่า หลักคำสอนและวิธีปฏิบัติของพุทธศาสนา มีความชัดเจนในความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ในการเข้าถึงและบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต แต่ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความไม่เป็นธรรม เป็นสิ่งที่สังคมกำหนด

และเชื่อกันเอง โดยเฉพาะในสังคมไทย ซึ่งเราสามารถนำเอาหลักของพุทธศาสนามา
ประยุกต์ใช้ในเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมได้

บทที่ 4

สรุปผลเชิงอภิปรายการศึกษา

ในงานศึกษานี้ เริ่มต้นจากประเด็นที่ว่า การศึกษาจากมิติทางศาสนาในเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ยังมีปรากฏอยู่จำนวนไม่มากนัก จึงเป็นความพยายามเบื้องต้นที่จะพิจารณาและทำความเข้าใจ แนวคิดทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนา แล้วนำมาเชื่อมโยงถึงประเด็นเรื่องความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม กับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมไทย จึงทำให้เกิดคำถามของการวิจัยที่ว่า

- คำสอนและหลักปฏิบัติในพุทธศาสนา ในสังคมไทย มีประเด็นเกี่ยวกับความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม หรือไม่ อย่างไร
- ผู้ชี้นำทางศาสนาพุทธเข้าใจ มีความเข้าใจ และมีพฤติกรรมในการแสดงออกด้านความเสมอภาค และความเป็นธรรม จากหลักคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาอย่างไร
- สาเหตุหรือปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมด้านความเสมอภาค ของผู้ชี้นำทางพุทธศาสนา และมีผลต่อการชี้นำทางศาสนากับสังคมอย่างไร

จากการอธิบายในบทที่ผ่านมา เป็นความพยายามของผู้ศึกษา ในการเรียบเรียงเพื่อการตอบคำถามของการวิจัยที่ได้กล่าวมาในข้างต้น และหากเป็นการตอบคำถามอย่างตรงไปตรงมา โดยผ่านการตีความของผู้ศึกษา ซึ่งคำตอบของโจทย์หลักที่ว่า คำสอน หลักปฏิบัติ ในพุทธศาสนา มีประเด็นที่บ่งชี้ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมหรือไม่นั้น เมื่อทำการทบทวนจากเอกสาร อันถือว่าเป็นคัมภีร์หลักของพุทธศาสนา คือพระไตรปิฎก จะพบว่า ไม่ได้มีการชี้ชัดลงไปในการให้ความหมาย หรือการอธิบายอย่างตรงไปตรงมา กับเรื่องของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมเลย

การตอบคำถามเช่นนี้ หลายท่านคงสงสัยว่า เป็นคำตอบที่จริงแท้แน่หรือ แล้วสภาพที่มนุษย์ แตกต่างกันตามเพศ เช่น ชายหรือหญิง หรือลักษณะอื่น ๆ อันได้แก่ เป็นผู้

ที่มีพร้อมด้วยทรัพย์ ชื่อเสียง เกียรติยศ หรือ ยาจก ผู้ยากไร้ คนพิการ ฯลฯ เป็นความเสมอภาคหรือเปล่า

จากการศึกษา สามารถตอบข้อสงสัยเช่นนี้ได้ว่า พุทธศาสนาเองไม่ได้ระบุไว้ หากแต่เราต้องนำเอาคำอธิบายต่าง ๆ มาประมวลความคิด วิเคราะห์ ตีความ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางปรัชญา ดังนั้น การตอบข้อสงสัยจากการอบคิดที่เรียกว่า พุทธปรัชญา ก็สามารถกล่าวได้ว่า หลักคำสอน หลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา มีแนวคิดพื้นฐานของการยอมรับด้านความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม หากแต่ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมนี้ เป็นผลของการกระทำหรือกรรม ที่ว่า ทำสิ่งใดย่อมได้สิ่งนั้น ดังนั้น ความแตกต่างที่เราเห็นว่า เป็นความไม่เสมอภาค ไม่เท่าเทียม และไม่เป็นธรรมนั้น ล้วนเป็นผลจากการกระทำของเราทั้งสิ้น

ยิ่งไปกว่านั้น ยังพบได้อีกว่า หลักคำสอน และหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา มุ่งเน้นที่จะแก้ไขปัญหของความทุกข์ต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์ จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักปฏิบัติทางพุทธศาสนาเอง มีหลักการเพื่อแก้ไขความไม่เสมอภาค ไม่เท่าเทียม และไม่เป็นธรรม ได้ด้วยเช่นกัน

สำหรับคำตอบการวิจัยในประเด็นต่อมา ที่ศึกษาในกรณีผู้นำทางพุทธศาสนา อันได้แก่ นักบวช)พระ (พบว่า กรณีศึกษา เป็นผู้ที่ศึกษา และมีความเข้าใจหลักคำสอนและหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาที่ลึกซึ้งดีในระดับหนึ่ง เมื่อนำมาเชื่อมโยงกับเรื่องของ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม จะไม่สามารถเชื่อมโยงกันได้

หากแต่พิจารณาตีความจาก การเป็นผู้ชี้นำด้านพุทธศาสนาในสังคมไทย โดยตีความจากธรรมบรรยาย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่ปรากฏในสังคม ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของ บทความ หนังสือ และอื่น ๆ พบว่า มีคำสอนหรือการชี้แนะในประเด็นของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม อย่างเฉพาะเจาะจงจำนวนน้อย มักจะเป็น

ในรูปแบบทางอ้อมมากกว่า โดยที่ผู้ฟังธรรมบรรยาย หรือผู้อ่านเอกสาร ต้องนำไปคิด ทบทวน และประยุกต์ใช้กันเอง

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า กรณีศึกษาที่เป็นผู้ชี้นำทางพุทธศาสนา ได้มีการ เชื่อมโยงหลักคำสอน และหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา เพื่อให้มนุษย์สามารถจัดการกับ ปัญหาต่าง ๆ หรือที่พุทธศาสนาเรียกว่า ทุกข์ อันจะมีการสอดแทรกประเด็นของ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรมไว้ด้วย แต่ไม่ใช่รูปแบบที่ชัดเจน ตรงไปตรงมา

ในส่วนของการวิจัยข้อสุดท้ายที่ว่า สาเหตุหรือปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรม ด้านความเสมอภาค ของผู้ชี้นำทางพุทธศาสนา และมีผลต่อการชี้นำทางศาสนากับสังคม อย่างไร กล่าวได้ว่า การศึกษานี้ไม่สามารถที่จะตอบคำถามหรือชี้ชัดถึง สาเหตุหรือปัจจัยที่ กำหนดพฤติกรรมด้านความเสมอภาค ของกรณีศึกษา รวมทั้งไม่สามารถวัดหรือประเมิน ผลจากการแสดงธรรมบรรยาย เอกสารธรรมที่เผยแพร่ออกมาได้ เนื่องจากผู้ศึกษา ได้ ออกแบบการดำเนินการศึกษานี้ ไม่ครอบคลุมและผิดพลาด

แต่ผลการศึกษา ยังสามารถที่จะตอบคำถามได้ว่า ธรรมบรรยาย และเอกสาร เกี่ยวกับธรรม ของกรณีศึกษาทุกท่าน เป็นสิ่งที่สังคมไทยรู้จัก และยอมรับกันในวงกว้าง ซึ่งจะเห็นได้จาก การที่กรณีศึกษา ได้รับเชิญ (ให้แสดงธรรมบรรยาย หรือเข้าร่วม ในงานสัมมนา การอภิปรายประเด็นต่าง ๆ ในสังคม นอกจากนี้ ธรรมบรรยาย หรือ เอกสารธรรม ของกรณีศึกษา มักได้รับการอ้างอิงถึงอยู่ ทั้งการอ้างอิงตามงานวิชาการ หรือ การอ้างอิงที่ไม่เป็นทางการเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาเห็นว่า ผลการศึกษานี้ แม้ไม่ได้เป็นองค์ความรู้ หรือการสร้างแนวคิดและวิธีการใหม่ ๆ ขึ้นมาใช้ในวิถีการดำเนินชีวิต แต่เป็นความ พยายามที่จะค้นหา และเชื่อมโยงสิ่งที่มีอยู่เดิมในสังคม กับสภาพการเปลี่ยนแปลงทาง

สังคมและวัฒนธรรม อันจะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ คำอธิบาย และแนวทางที่สามารถนำมาปรับใช้กับสภาพของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนา อันถือว่าเป็นศาสนาประจำสังคมไทย มาเป็นกรอบหลักในการปรับใช้ น่าจะเกิดประโยชน์ไม่น้อยต่อสังคม

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลงานการศึกษาที่ปรากฏในรายงานการวิจัยเล่มนี้ คงพอที่จะแสดงให้เห็นถึงคำตอบของงานศึกษา “ความเสมอภาคในมุมมองของผู้ชี้นำสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีนักบวช)พระ (นักวิชาการทางพุทธศาสนาในสังคมไทย” ได้ว่า แม้กรณีศึกษา ไม่ได้ชี้เฉพาะเจาะจงไปในประเด็นของความเสมอภาค ความเท่าเทียม และความเป็นธรรม ก็ตาม แต่ในฐานะของผู้ชี้นำทางพุทธศาสนา ได้นำเอาหลักคำสอน และหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา มาปรับและประยุกต์ใช้ในการอบรม สั่งสอน และเผยแพร่หลักศาสนา ให้กับบุคคลอื่น ๆ ในสังคม ทั้งที่เป็นผลงานด้านธรรมบรรยาย ณ สถานที่ต่าง ๆ หรือที่ปรากฏออกมาในรูปแบบเอกสาร ได้แก่ บทความและหนังสือที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษายอมรับว่า การศึกษานี้ เป็นการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความ จากมุมมองและกรอบคิดของผู้ศึกษาเพียงผู้เดียว ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นข้อจำกัด จากความไม่รู้อย่างลึกซึ้ง ทั้งในด้านพุทธศาสนาและแนวคิดความเสมอภาค รวมทั้งยังมีอคติที่พยายามเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองประการเข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้น จึงขอเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานศึกษาลักษณะเช่นการศึกษานี้ คือ

1.ในการศึกษาเรื่องของพุทธศาสนานั้น มีวิธีการ และสามารถเลือกกรอบในการคิด วิเคราะห์ ได้หลายกรณี ผู้ศึกษามีความเห็นว่า

- ควรมีการศึกษาวิจัยที่ลึกซึ้งในเชิงการประยุกต์พุทธปรัชญา ตั้งแต่ประเด็นของญาณวิทยา ,อภิปรัชญา ,และคุณวิทยาของพุทธศาสนา ที่สัมพันธ์กับเรื่องของ ความ

เสมอภาค ความเท่าเทียมกัน และความเป็นธรรม โดยตรง อันจะทำให้มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และผลที่ได้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประโยชน์โดยทั่วไปในสังคม

- ควรมีการศึกษาทั้งรูปแบบของการสำรวจและรูปแบบที่เฉพาะเจาะจง และศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง กลุ่มผู้นับถือพุทธศาสนาที่มีความเชื่อ และแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มสันติอโศก กลุ่มธรรมกาย กลุ่มพระนักปฏิบัติ ฯลฯ เพื่อจะก่อให้เกิดความเข้าใจถึงการตีความ และการนำหลักปฏิบัติของพุทธศาสนาไปปฏิบัติ อันจะทำให้สามารถประยุกต์แนวคิดต่าง ๆ ให้เกิดผลที่ดีกับสังคมโดยรวมได้

- แม้ว่า ผู้ศึกษาจะเป็นพุทธศาสนิกชน แต่ในระหว่างการศึกษา นั้น พบว่า ความเข้าใจในคำสอนและหลักปฏิบัติด้านพุทธศาสนา อย่างถ่องแท้มีอยู่น้อยมาก จึงควรมีการศึกษาด้านการรับรู้ การให้ความหมาย และการนำไปปฏิบัติ ของกลุ่มผู้นับถือพุทธศาสนาในสังคมไทย ที่มีความเฉพาะเจาะจง เช่น ทศนะของชาย ทศนะของสตรี กลุ่มนักเรียน นักศึกษา ฯลฯ ซึ่งจะทำให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างแท้จริง

2.จากสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน ที่จิตวิญญาณของผู้คนในสังคม ถูกครอบงำไปด้วยแนวคิดกระแสนิยม ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นมามากมาย ดังนั้น การศึกษาทำความเข้าใจด้านศาสนา ในฐานะที่ทำหน้าที่ ตอบสนองความต้องการทางจิตใจ เป็นสิ่งที่จำเป็น และควรขยายผลการศึกษาไปในหลายแง่มุม เช่น ศาสนากับการภาวะการแข่งขันของผู้คนในสังคม ศาสนากับการบริโภค ฯลฯ อันจะเป็นส่วนหนึ่ง ในการช่วยแก้ปัญหาของสังคม จากแนวคิดทางศาสนาได้จริงจึงมากกว่าปัจจุบัน

3.ในระหว่างการศึกษา ผู้ศึกษาได้อ่านงานเอกสารที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนหนึ่ง พบว่า ในการอ่านงานด้านศาสนานั้น ยังมีข้อจำกัด ด้านความเชี่ยวชาญทางภาษาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นอย่างมาก จึงเห็นควรให้มีการปลูกฝัง และส่งเสริมพื้นฐานความรู้ด้านภาษา ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ให้กับคนรุ่นใหม่ อันได้แก่ เด็ก วัยรุ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจ เมื่ออ่านเอกสาร หรือฟังธรรมบรรยาย ในศาสนามากขึ้น

4.ควรส่งเสริมให้สื่อมวลชนต่าง ๆ หันมาผลิตรายการ ด้านการหลักคำสอน หลักปฏิบัติของพุทธศาสนา เพิ่มจำนวนมากขึ้น และควรให้มีการนำเสนออย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

บอกเล่าส่งท้าย

ตลอดระยะเวลาของการวิเคราะห์ ที่ความความงานนี้ ผู้ศึกษาต้องอยู่ในรอบคิดของนักวิจัย ที่พยายามจะสะท้อนและสรุปประเด็นต่าง ๆ ออกมา เพื่อเป็นการตอบคำถามงานวิจัย แต่สิ่งที่ได้จากการะบวนการทำงานขึ้นนี้คือ การได้อ่าน ได้ศึกษา และได้ทบทวนถึงเรื่องราวของพุทธศาสนา ที่กระทำอย่างซ้ำ ๆ ครั้งแล้วครั้งเล่า นั้น พบว่า การที่เราสามารถจดจำ และท่องได้นั้น ไม่ก่อให้เกิดผลประโยชน์ใด ๆ กับวิถีชีวิตเลย หากแต่เมื่อได้เผชิญกับภาวะซบเซาของใจ และปัญหาในการดำเนินชีวิตบางเรื่อง แล้วนำสิ่งที่ได้จากศึกษา และจดจำได้เหล่านั้น มาลองปฏิบัติ กลับพบว่า แนวทางของพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติจริง จึงจะเข้าใจได้อย่างถ่องแท้)ดังคำในภาษาบาลีที่ว่า “ปัจจุตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิติ” (ว่า สิ่งที่เป็นคำสอน และหลักปฏิบัตินี้มีคุณค่าเพียงใด การกล่าวเช่นนี้ เหมือนจะเป็นการชวนเชื่อก็ตาม แต่ผู้ศึกษาเห็นว่า ควรบอกกล่าว และให้ผู้อ่านทุกท่านได้ ทบทวน และลองปฏิบัติ ดังหลักความเชื่อหนึ่งในพุทธศาสนาเช่นกัน

นอกจากนี้ ผู้ศึกษามีความเชื่อและสามารถกล่าวได้ว่า เนื้อหาของงานศึกษาที่ได้นำเสนอมา เป็นเพียงการสะท้อนของสภาพของสังคมเพียงบางส่วน และยังคงค่อนข้างจะเป็นภาพที่หยุดนิ่ง ซึ่งสภาพความเป็นจริงของสังคมนั้น มีการปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว แม้กระทั่ง วิถีทางด้านศาสนาก็เช่นกัน ประกอบกับมีกลุ่มคนจำนวนไม่น้อยในสังคม ที่พยายามทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริง ที่หมุนและเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กับการเคลื่อนไหวทางสังคม จนบางครั้งเราก็พากันตั้งคำถามว่า “จะอย่างไร ท่ามกลางสังคมโลก (ที่เปลี่ยนแปลง จนวนเวียนเช่นทุกวันนี้” ดังคำถามที่ว่า

-ต่อไปในอนาคต เราจะดำเนินชีวิตกันอย่างไร หรือเชื่อในหลักคำสอน และหลักปฏิบัติเช่นใด

-เราจะต้องเผชิญชะตากรรมอย่างไร และแนวคิด หลักธรรม หลักปฏิบัติของศาสนา จะช่วยเราอย่างไร

-เราจะอยู่ท่ามกลาง การเอารัดเอาเปรียบต่าง ๆ ได้อย่างไร ฯลฯ

มีผู้คิดและหาคำตอบกับคำถามเหล่านี้จำนวนไม่น้อยเช่นกัน ส่วนหนึ่งก็เป็นการสะท้อนว่า มนุษย์และสังคมพร้อมที่จะรับผิดชอบ และสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม แต่อีกส่วนหนึ่ง ผู้ศึกษายังมีความเห็นว่า แท้ที่จริงแล้ว มนุษย์เราไม่น่าจะฝากความหวังไว้กับสังคม (ใคร) แต่ต้องเริ่มจากตนเอง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ก็ยังพ้องกับแนวคิดของพุทธศาสนา ที่มนุษย์ต้องเข้าใจตนเอง โดยจำเป็นต้องใช้ การวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้ละเอียด ถี่ถ้วน แล้วกระทำด้วยความรอบคอบทุกด้าน จากนั้นจึงนำมาปฏิบัติ หรือประยุกต์ใช้ โดยปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเอง และผลสุดท้ายก็คือ เข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อันจะนำมาซึ่ง การที่เราจะได้ใช้ชีวิต หรืออาศัยอยู่ในสังคมที่ผาสุกนั่นเอง

บรรณานุกรม

งามพรรณ เวชชาชีวะ (แปล)

- 2545 วิกฤตกับนักปรัชญา : บทสนทนาพุทธศาสนา - ปรัชญาตะวันตก
(พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ออร์คิด

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์

- 2545 ความเชื่อแนวพุทธ ? (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพมหานคร : หจก.
เอส.พี.เค เปเปอร์ แอนด์ ฟอรัม

ธัมมหนันทา

- 2544 การสืบสายภิกษุในสงฆ์ในศรีลังกา กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ส่องสยาม จำกัด
- 2545 คนมีด มนุษย์สว่าง กรุงเทพมหานคร : หจก.
เอส.พี.เค เปเปอร์ แอนด์ ฟอรัม
- 2547 เรื่องของภิกษุในสงฆ์ กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์
- 2547 ผู้พลิกฟื้นภิกษุในสงฆ์ (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพมหานคร :
บริษัท พิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด
- 2547 คุยกับพระผู้หยิ่ง (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพมหานคร : บริษัท
พิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

- 2546 กรรม และการเวียนว่ายตายเกิด (พิมพ์ครั้งที่ 6)
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ระฆังทอง
- 2548 ของฟ้าแห่งความรู้ (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพมหานคร : บริษัท
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และเสถียรพงษ์ วรรณปก

- มปป. มณีแห่งปัญญา : หนังสือคู่มือสำหรับนักบริหาร.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต)

2538 สุขภาพใจ (พิมพ์ครั้งที่ 4) กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม
พระไพศาล วิสาโล

2542 พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา กรุงเทพมหานคร :
บริษัท ธรรมสาร จำกัด

2544 สถานะและชะตากรรมของมนุษย์ในยุคคอมพิวเตอร์
(พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคล็ดไทย จำกัด

2546 พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี - สฤษดิ์วงศ์

2547 ส่องสว่างทางไท กรุงเทพมหานคร : บริษัท บู้คไทม์ จำกัด

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

2543 บุญยิ่งกว่าการทำบุญ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)

2542 มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์
กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด

2542 วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 6) กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สยาม

---- เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (พิมพ์ครั้งที่ 7) กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ โกมลคีเมทอง

2543 ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 5)
กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด

2544 พุทธธรรม (ฉบับเดิม) (พิมพ์ครั้งที่ 11) กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก จำกัด

2545 ธรรมบุญชีวิต (พิมพ์ครั้งที่ 7) กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ธรรมสาร จำกัด

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

- 2545 ปัญหามิกษุณี บททดสอบสังคมไทย (พิมพ์ครั้งที่ 3)
กรุงเทพมหานคร : บริษัท ลีโตะวัน จำกัด
- 2547 คติธรรมแห่งชีวิต กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- ไตรลักษณ์ : อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้ กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

- 2547 รู้ไว้เสริมสร้างปัญญา และพัฒนาคน กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- 2548 เชื้อกรรม รู้กรรม แก่กรรม กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา
- จากสุขในบ้านสู่ความเกษมศานต์ทั่วสังคม กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- บุญ-บารมี เพื่อสร้างสรรค์ชีวิตและชุมชน. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- ภูมิธรรมชาวพุทธ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

- 2540 รวมปาฐกถาธรรม ชุตสุขภาพใจ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สยาม
- 2541 รวมปาฐกถาธรรม ชุตสุขภาพใจ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สยาม

พุทธทาสภิกขุ

- มปพ. หัวข้อธรรมในคำกลอน กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- 2542 แก่นพุทธศาสน์ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา

พุทธทาสภิกขุ

- 2542 กรรมเหนือกรรม กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- คู่มือมนุษย์ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- พื้นฐานชีวิต กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา
- 2543 ศาสนาคืออะไร? (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สุภาพใจ
- 2548 เรื่องกรรมในมุมมองของพุทธทาส กรุงเทพมหานคร : หจก.
เพชรประกาย

ยุทหนา เพียรเวช

- 2548 พุทธทาสสอนอะไร? ทำไม? อย่างไร? กรุงเทพมหานคร :
สุภาพใจ

วนิดา ทรคุภาณุเวช

- 2523 มนุษย์ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิระดา สมสวัสดิ์ (บรรณธิการ)

- 2547 วิกฤตกับบทบาทเรื่องเพศสภาพในสังคมไทย เชียงใหม่ : หจก.
วนิดาการพิมพ์

สมภาร พรหมทา

- 2542 พุทธปรัชญา : มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมัศร บุราวาศ

- 2544 พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์
(พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม

สุนทร ณ รังษี

2543 พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย